

Syn for sagn

DANSK ARKÆOLOGI OG HISTORIE I 1800-TALLET

AF

ANNE KATRINE GJERLØFF

»Archaeological data are not historical data and consequently archaeology is not history«.¹

Den lille forskel

Arkæologi og historie har fælles mål! Begge videnskaber søger at belyse fortiden, dens hændelser, tilstande og mennesker, og derfor er de begge historiske discipliner.

I de sidste 30 år har der været sporadisk debat om, hvorvidt fagene ikke bare har fælles mål, men også fælles teori og metode. Debatten indledtes af Aksel E.Christensens antydning af, at arkæologiens berettigelse var som historiefagets hjælpevidenskab.² Siden har bl.a. Jørgen Jensen og Klaus Ebbesen belyst forholdet mellem fagenes metoder og kildeopfattelser.³

Debatten har koncentreret sig om en eventuel væsensforskel mellem arkæologiske og historiske kilder: om en materiel kilde i kraft af sin umiddelbare fremtoning og mangel på formuleret beretning kan siges at være »sand«, og om den overhovedet kan betragtes som en historisk kilde. At spørgsmålene endnu er ubesvarede, illustreres af en hed debat på Dansk Historikermøde 1995, hvor Klaus Ebbesen argumenterede for materielle kilders særstilling, og der sås en udpræget mangel på forståelse hos de faghistoriske tilhørere.

¹ G.Clark, *Analytical Archaeology*, 1978, s.11.

² A.E.Christensen, *Danmarks Vikingetid*, 1969, s. 23f.

³ J.Jensen, *Arkæologi og Historie*, Aarbøger for nordisk oldkyndighed og historie 1973, s.107-130; J.Jensen, *Før Historien, Fortid og Nutid* 29, 1981-82, s.556-567 og K.Ebbesen, *Indledning til en arkæologisk kildekritik*, Aarbøger 1981, s.160-181.

Som det skal uddybes her, er der ikke belæg for at adskille arkæologi og historie på grundlag af kildematerialets fremtoning. Det er da også konklusionen på flere undersøgelser af spørgsmålet,⁴ men det har tilsyneladende ikke ført til ændringer i fagenes selvopfattelse eller til øget tværfaglighed. I betragtning af den relative enighed på dette punkt er det bemærkelsesværdigt, at de to fag er så isolerede fra hinanden. Samarbejde forekommer i form af forskningprojekter, symposier og publikationer om især vikingetid og middelalder, men i uddannelserne er introduktion til det andet fag helt fraværende. Det faktum at fagene har næsten alt tilfælles har ikke udmøntet sig i nogen form for revurdering eller oplødning af faggrænser.

Noget kan altså tyde på, at adskillelsen mellem dansk arkæologi og historie bygger på mere end teoretiske spørgsmål. Fagenes identitet hviler i høj grad på deres videnskabelige udviklingshistorie, som derfor er et oplagt sted at søge årsagen til den afgrænsning, som teorien ikke giver belæg for. Denne undersøgelse skal belyse den parallelle udvikling af dansk historisk og arkæologisk videnskab i 1800-tallet, hvor den moderne arkæologi opstod, og historiefagets kildekritik fik sit gennembrud. Først skal spørgsmålet om fagenes, kildernes og metodernes særpræg dog overvejes nærmere.⁵

Indiana Jones og Saxo

Arkæologi og historie er spændende stof og har et stort publikum. I den grad ikke-fagfolk overhovedet skelner mellem arkæologi og historie, er deres opfattelse af dem bestemt af mediernes formidling.

Arkæologi fremstilles som en aktiv videnskab, der umiddelbart fremdrager oldtidens skatte fra jorden. I nyhedsmedier omtales særlige fund på linie med andet stof, og i fiktionen er arkæologens arbejde heroisk og farefuldt. Der fokuseres på opdagelses- og udgravningsaspektet. Hvad arkæologen egentlig gør med sine genstande – som ikke altid er lutter guldhorn – omtales sjældent. De færreste kender f.eks. til opstilling og analyse af omstændelige keramik- og stiltypologier. Det arbejde er den skjulte arkæologi, der kun ses i faglitteraturen, men ikke på museer eller i populære værker. Historikeren har ikke samme romantiske skær over sig, han opfattes nærmere som lidt støvet. Historikerens

⁴ J.Jensen, *Arkæologi og historie*, Aarbøger 1973, s.107ff og H.P.Clausen, *Hvad er historie?*, 1963, s.51.

⁵ Artiklen er en forkortet og bearbejdet udgave af mit speciale *Syn for Sagn*, 1998. Tak til Carsten Due-Nielsen og Peter A.Toft for kommentarer og forslag til redigering.

arkiv- og biblioteksarbejde tiltrækker sig ikke megen offentlig opmærksomhed, men det gør hans resultater. Historikeren kan afsløre fortidens hemmeligheder og skjulte sider. Bølgen af biografier og interessen for undersøgelser af 2.verdenskrig og Thulesagen illustrerer dette.

Begge fag er altså splittet mellem det spændende og den seje forskning. Men hvor arkæologien betragtes som interessant i sin kildefremdragelse, er historien interessant i sit produkt! Det ses i stereotyper af fagene: Arkæologen svinger sig i en lian med en kniv mellem tænderne og en kostbar genstand i favnen, historikeren med sit lange hvide skæg sidder mumlende og taknsom ved skrivepulten.

Der er ikke tvivl om, at historikere og arkæologer føler sig som repræsentanter for distinkte fag. De lægger vægt på forskellighederne, og fokuserer på eget fags fordele. Især arkæologien understreger sin selvstændighed og giver udtryk for at være opstået i opposition til historiefaget.⁶

Historikere kan forfalde til at se arkæologi som en snæver kildefremdragende hjælpevidenskab, hvor »historikerne ikke kan overlade oldtidssynthesen til arkæologerne alene«,⁷ og de arkæologiske kilder blot er »et kærkomment supplement«⁸. Og arkæologer kan opfatte historie som en stærkt begrænset videnskab, modsat arkæologi som »*Studerar alla aspekter av mänsklig utveckling, mänskligt beteende och mänskliga kulturytringar under förhistorisk tid. Detta gör arkeologiämnet till den i särklass mest omfattande humanistiske vetenskaper*«. ⁹ Man fristes til at bruge en analogi fra arkæologisk teori om, at to nære grupper ofte er tilbøjelige til at overdrive egne særpræg fremfor at nærme sig hinandens adfærd.

Normalt bruges betegnelserne »forhistorisk« og »historisk« tid som emneafgrænsning for fagene, og forstås som en adskillelse af perioden før eksistensen af skriftlige kilder og perioden efter. Bag opdelingen ligger en opfattelse af, at arkæologen udelukkende arbejder med genstande, og historikeren kun med tekster, men det er jo forkert! Ser man på f.eks. middelalderarkæologi og industriarkæologi, bliver det helt klart, at opdelingen ikke kan bruges. Udtrykkene »historisk« og »forhistorisk« har ikke noget at gøre i en afgrænsning af fagene. Historiens område må defineres som fortid og ikke kun fortid med skriftlige kilder!

⁶ K.Ebbesen, *ibid.*, s.160 og K.Kristiansen, *Dansk arkæologi – fortid og fremtid, Fortid og Nutid 27, 1977-78.*

⁷ A.E.Christensen, *ibid.*, s.23.

⁸ A.Steensberg, *Kulturhistorie som universitetsfag, Fortid og Nutid 19, 1955, s.158.*

⁹ G.Burenhult, *Ajvide och den moderna arkeologin, 1997, s.24.*

Det er også forsøgt at definere arkæologi og historie ud fra deres produkter. Argumentet er, at arkæologen ikke er historiker, når han graver og laver fundkataloger, men først når han skriver en historisk fremstilling.¹⁰ Dette skel er kunstigt: det svarer til, at en historiker ikke er historiker når han læser kilder, men først når han skriver historie på grundlag af dem. Arkæologens kildefremdragelse og skriftlige produkt kan lige så lidt adskilles som historikerens. At et forsøg på at skelne mellem historieforskning og historieskrivning er umuligt pga. kildeudvælgelsens subjektivitet, bør også gælde for arkæologerne, og man kan derfor ikke sige at kun noget af deres arbejde er historie.¹¹

Metodernes Mytologi

Fælles for dansk arkæologi og historie er afhængigheden af en aldrende formulering af fagenes metodiske grundprincipper og en historio-grafisk betinget identitet.

For historie har perioden omkring 1900 leveret grundmetoden med den moderne kildekritik. Som formuleret af Kristian Erslev indeholder metoden både vurdering af kildens ægthed og erkendelsen af, at enhver kilde kan bruges som levn og som beretning – der altid vil have tendens. Et senere element er opgøret med det positivistiske historiesyn. Uden endnu at være gledet over i total relativisme er det et centralt træk i den historiske erkendelse at subjektivitet altid vil have indflydelse på den historiske undersøgelse og dens resultat. På trods af indflydelse fra div. »-ismer« har har Erslevs metode stadig en afgrænsende effekt på historiefaget – vi er historikere, fordi vi har den kildekritiske historiske metode.¹²

Arkæologiens udvikling tegnes af C.J.Thomsen, J.J.A.Worsaae og S.Müller. Denne treenighed udviklede i forrige århundrede hovedprincipperne for kronologi, udgravningsteknik, typologi og fortolkning af oldsager. Arkæologien har også sin andel af nye retninger, men 1800-tallets metodiske principper er stadig fagets grundvold.

Med hensyn til hvad der er historiens område, er der dog sket en stor udvikling siden 1900. Arkæologi og historie har spredt sig i tid og rum

¹⁰ A.E.Christensen, *ibid.*, s.21ff; K.Randsborg, *Archaeology and the man-made reality*, 1992, s.64; D.Mahler et.al., *Om arkæologi*, 1983, s.57 og M.Shanks & C.Tilley, *Re-Constructing Archaeology*, 1992, s.16.

¹¹ J.Jensen, *Arkæologi og kulturforskning*, *Historisk Tidsskrift*, 12.rk., 2.bd, 1966-67, s. 8f.

¹² På institutkonferensen på Institut for Historie, KUA 14.5.1997 var oplægget til foredragsholderne således »Metode – historiefagets laveste fællesnævner?«.

og præges af »bindestregsemner«. Med udvidelsen er fagene i høj grad kommet til at beskæftige sig med det samme, og deres nyere teoriovervejelser er helt parallelle. De udvidede faginteresser er grunden til, at det idag er svært at definere »hvad historie er« eller »hvad arkæologi er«. Det kan nu nemt ske, at to historikere har mindre tilfælles end en arkæolog og en historiker. Til gengæld kan begge fag finde identitet i deres videnskabshistorie – man har sine rødder.

Er kilden sand?

I forståelse af kildebegrebet findes en videnskabelig kulturkløft mellem arkæologi og historie. Det ses i postulatet om at den arkæologiske kilde altid er sand i modsætning til den historiske kilde der altid har tendens.¹³

Dette kan afvises med definitionen af levn og beretning. Beretningen er de oplysninger kilden overbringer, og levnet er kilden i sig selv og de oplysninger, den kan give uafhængigt af beretningen. Implicit er, at når man bruger kilden som levn, har den ingen tendens, men i beretningen må man være på vagt. Således er selv en forfalsket eller løgnagtig kilde et levn. Forskellen mellem levn og beretning er ikke indbygget i kilden, men afhænger af hvordan den bruges: drager man levnsslutning eller beretningslutning?

Forstår man arkæologernes udsagn om, at alle deres kilder er sande, som om kilderne ikke har tendens, kan man kun sige at det gælder for alle kilder – så længe man bruger dem som levn! Den eneste forskel mellem fagenes kilder er, at arkæologer primært bruger kilder som levn, og at historikerne bruger både levn og beretning. Argumentet om kildens eviggyldige sandhedsværdi er derfor på ingen måde holdbar som en opdeling mellem fagene. Det vidner derimod om en forståelsesmæssig kulturkløft. Historikere ser rødt ved udsagn om at en kilde er sand, fordi de instinktivt tillægger den tendens, og arkæologen forstår ikke, at hans kilde er »sand«, fordi han benytter »kilden-som-levn«. Den eneste grund til at den materielle kilde ikke kan lyve er altså, at den ikke kan tale.

Men sandhed kan forstås som andet end mangel på tendens. I yderste konsekvens er en levnsslutning kun en konklusion af kildens eksistens i historisk kontekst. Så snart man bruger kilden, begynder man at fortolke. Bare udsagn som »den sten har været brugt som kniv« og »den

¹³ T.Hindenburg, Bidrag til den danske Archæologis Historie, 1859, s.5; Jensen, Arkæologi og Historie, Aarbøger 1973, s.117; K.Randsborg, *ibid*, s.64 og K.Ebbesen, *ibid*, s.163.

tekst er en lov« bevæger sig væk fra den rene eksistenskonklusion – det er nødvendigt for at skrive historie, men er kilden så »sand«?

Arkæologisk terminologi kan føre til misforståelser af, hvordan arkæologer opfatter deres genstande. Navngivning af oldsagstyper skal ofte kun betragtes som en praktisk begrundet beskrivelse og ikke som et udsagn om funktion. En »mejsel« behøver ikke at have fungeret som mejsel, det er blot dén form for stenredskab, og en »boplads« betegner ikke nødvendigvis et sted folk har boet, men f.eks. et fund af flintafslag. Terminologien behøver altså ikke være udtryk for fortolkning, men selvfølgelig er der vekselvirkning. Navngivning sker ud fra associationer og forudindtagelser, og det er svært at acceptere, at den ikke indeholder et fortolkningsselement.

Uundgåelig fortolkning af kilden er én side af sandhedsproblemet, den anden er den iboende tendens. Hvis kun skriftlige kilder tillægges tendens, vidner det om et indskrænket kommunikationsbegreb. Ethvert medie der kan have haft kommunikativ virkning, har tendens, f.eks. billeder eller bygningsstrukturer. Begge dele bliver brugt som historiske kilder: ikke som levn, men som indeholdende en beretning med budskaber – oftest som udtryk for magtrelationer.

Et eksempel er statussymboler. Det antages normalt at en rig grav signalerer at den gravlagte har høj status. Selvfølgelig har nogen finansieret graven, men det kunne f.eks. være efterkommere, der søgte at legitimere egen status ved at stille ubetydelige forfædre et monument. At en sådan grav skulle indeholde mindre tendens end en gravsten med rosende indskrift, er svært at se. Til gengæld er det sværere at læse budskabet og se tendensen end i en skriftlig kilde. Hvad oldtiden opfattede som funktionelt eller kommunikativt kan vi ikke gennemskue. Selv nonfigurativ ornamentik – f.eks. indridsninger på et våben – kan have haft en konkret og funktionel betydning.¹⁴ Om en kilde er levn eller beretning bestemmes ikke af den selv, men af betragteren. Arkæologer kan altså ikke bruge påstanden om at »alle vore kilder er sande« til at lægge afstand til historikerne. De stumme kilder kan have været talende!

Er undersøgelsen unik ?

En anden foreslået forskel mellem fagene er, at en arkæologisk udgravning altid er en destruktion af kildemateriale, og at undersøgelsen aldrig kan gentages¹⁵ – modsat den historiske undersøgelse hvor den

¹⁴ I.Hodder, *Reading the Past*, 1991, s.35ff og 107ff.

¹⁵ S.Müller, *Vor Oldtid*, 1897, s. 690 og D.Mahler et.al., *ibid*, s.46.

samme tekst kan læses igen. Det kan forklare, hvorfor arkæologiske værker ofte har katalogpræg; det er overleveringen der er central, men er det en betydningsfuld forskel mellem arkæologi og historie?

Ved en normal arkæologisk udgravning fremdrages og bevares oldsager, men deres kontekst ødelægges og strukturer som stolpehuller og stratigrafier destrueres. Det eneste der er tilbage, er arkæologens registreringer, men det er umuligt at få alt af betydning med, fordi man ikke véd, hvad der engang vil vise sig vigtigt.¹⁶ Selv i en idéel situation med tid og penge nok, hvor udgravningslederen personligt og hurtigt publicerer resultaterne, er det et problem hvordan man objektivt kan foretage og fremlægge udgravningen. Planlægning af udgravningen er i sig selv et resultat af subjektive skøn og hypoteser, og under gravningen er der konstant vekselvirkning mellem metode, hypoteser og nye fund. Problemet med fortolkning i den beskrivende terminologi er nævnt, og ligemeget hvor mange tegninger og tørre tal en udgravningsberetning indeholder, vil den stadig være udtryk for en subjektiv forståelse. Desuden må fremlæggelsen være fortolkende, hvis arkæologi ønsker at være andet end en kildefremdragende videnskab. Udgravning og registrering er ikke arkæologens mål – det er hans middel til at skabe et billede af fortiden.

Enhver arkæolog må optræde som historiker. Hvis man vil have overblik over andres forskning, kan man kun gå til overleveringen om udgravningen, ikke til udgravningen selv. Derfor er arkæologens konklusioner ikke levnsslutninger på grundlag af oldsagerne, men beretningsslutninger på grundlag af udgravningsberetningen. Selvom arkæologen kan studere overleveringen, kan han aldrig genskabe den historiske virkelighed – udgravningen – selvom kilden kan læses igen og igen. Dette svarer helt til den historiske undersøgelsessituation. Både historikere og arkæologer arbejder med materiale, hvis ophavssituation er umulig at genskabe. Desuden spiller forskernes individualitet ind – en historisk undersøgelse er lige så unik og umulig at rekonstruere som en arkæologisk udgravning. Undersøgelsen kan gentages, men ikke med samme resultat – med mindre man altså er positivist.

Før historiefagets kildekritiske gennembrud blev kildernes beretninger trofast gengivet. Med erkendelsen af at dele af overleveringen var

¹⁶ Ian Hodder har ved udgravninger af Catal Hüyük i Tyrkiet forsøgt at skabe en total registrering og globalisering. Alle fund og resultater sendes direkte ud på internettet, og alt overværes af en antropolog og optages på film, så fortolknings- og udvælgelsesprocessen dokumenteres – men hvem filmer ham der filmer antropologen? – beskrevet af Hodder på Institut for forhistorisk arkæologi, Kbh. 5.2.1997.

ukorrekt, måtte man finde en ny måde at sammenkæde facts til en helhedshistorie. Det blev en positivistisk brug af historiske lovmæssigheder. Det samme middel var arkæologien endnu tidligere henvist til, da deres kilder jo fremstod som levn uden den sammenhængende beretningsdel. Samtidig med positivismen fandtes hos begge fag en fornemmelse af, at det bedste resultat kun kunne nås gennem geniets intuition: en særligt begavet forskers subjektivitet. I den forbindelse er det værd at bemærke, at med positivismens bortgang lider begge fag af en manglende formuleret metode til synteseskabelse. Er man i relativismens nærhed ved at nå til en ny form for intuitiv videnskab?

Det er klart, at der ikke er principiel forskel mellem fagenes kilder, og forskellen mellem arkæologi og historie må derfor søges et andet sted. Med fagenes oprindelsesmyter som fagligt identifikationsobjekt er det naturligt at gå til 1800-tallet, og undersøge hvorledes de to fag fjernede sig fra hinanden.

Oldtidsstudiet ved 1800-tallets begyndelse

En undersøgelse af 1700-tallets arkæologi og brug af oldtiden i kunst og litteratur¹⁷ har vist, at 1800-tallets oldtidsstudium bevarede en høj grad af kontinuitet med tidligere tiders antikvarisme, og at de banebrydende opdagelser der førte til den videnskabelige arkæologi først skete efter 1830. Oldsagskommissionen og Nationalmuseet der blev grundlagt i 1800-tallets første årti, skulle dog få stor betydning for arkæologiens videnskabeliggørelse.

I 1700-tallet begyndte man – parallelt med studier af islandske håndskrifter – at udgrave gravhøje og forsøge at forklare oldsagers funktion og oprindelse. Antikvarismen og dens kærlighed til detaljer og alskens gamle sager, blev ofte opfattet som formålsløs forskning og kritiseredes bl.a. af Ludvig Holberg: »at studere Nordiske Antiquiteter, er ikke andet end at rage udi Møddinger, og et Arbeide, som man til Straf for Forseelse burte dømme visse Folk til, hvis der ikke fandtes saa mange, der frivilligen applicerede sig derpaa, som paa et nyttigt Hovedstudium«. ¹⁸ Hvad Holberg fandt frastødende ved antikvarismen var hangen til »pedanteri« i mange lærde afhandlinger om mere eller mindre væsentlige emner.

¹⁷ A.K.Gjerløff, «I oplukte høje, med spejdende øje», artikel antaget af 1066. Om dansk arkæologis historie se O.Klindt-Jensen, A History of Scandinavian Archaeology, 1975; I.Nielsen, Bevar din Arv, 1987 og J. Jensen, Thomsens Museum, 1992.

¹⁸ L.Holberg, Moralske Tanker, 1744, Libri III, epigram 91 (s.416 i Billeskov Jansens udgave 1943).

Ved hjælp af »ragen i møddinger« og et øget antal fund pga. landbo-reformer og vejbyggeri skabtes der hen mod slutningen af 1700-tallet en række privatsamlinger og begyndelsen til en systematik for opstilling og udgravning af oldsager. Mange udgravninger blev foretaget af højtstående mænd¹⁹ og udsprang af en patriotisk opfattelse af nationens og kongemagtens ælde og lineære udvikling. Med kontinuitet mellem oldtid og samtid kunne magtens legitimitet forstærkes, og oldtidsminderne bruges som bekræftende monumenter. Anlæg omkring Ledreborg i Lejre og ved Jægerspris slot er eksempler på dette.²⁰

I slutningen af 1700- og starten af 1800-tallet skiftede fokus fra kongemagten til folkets gloriøse fortid. Man opfattede den fjerne oldtid, som man så den afspejlet i heltesagn, imponerende gravhøje og guldfund: som en folkets og nationens storhedstid der nu var på vej tilbage.²¹ Den nationalromantiske bevægelse påvirkede litteratur og billedkunst og gav det enkelte dannede menneske en følelse af at være ét med sin fortid, udtrykt i Oehenschlägers digtes lovprisning af oldtiden og dens gaver til nutiden.

Oldsagskommissionen og Oldsagssamlingen

I 1807 blev Den Kongelige Commission til Oldsagers Opbevaring oprettet. Det er foreslået, at den umiddelbare anledning var forargelse over ødelæggelse af genstande fra Roskilde domkirke, men årsagen er nok snarere Rasmus Nyerups²² og biskop Frederik Münters indsats.²³ Kommissionen skulle bevare monumenter, indsamle oldsager og publicere resultaterne. Medlemmerne var, som Nyerup og Münter, dels mænd med oldtidsinteresse, dels mænd med praktisk museums- og embedsmandserfaring. Fredningerne af de jordfaste oldtidsminder indledtes i

¹⁹ F.eks. Ove Høegh-Guldberg og arveprinsens udgravninger af Julianehøj i 1776, Chr. Reventlows udgravning af Kong Svends Høj i 1778 og Kammerherre Calmettes af Rødingehøj. Se R.Tanderup & K.Ebbesen: Forhistoriens Historie, 1979.

²⁰ H.Lund, Akademiet på Ledreborg, Kunstmuseets Årsskrift 1964-65, s.55-82; H.Lund, Mindelunden i Jægerspris, 1976 og V.Nielsen, Academia Peripathetica, Architectura 12, 1990, s.36-68.

²¹ G.W.Weber, Nordisk fortid som chiliastisk fremtid. in Roesdahl & Meulengracht-Sørensen (red.): The Waking of Angantyr. The Scandinavian past in European culture. Aarhus, s.72-119.

²² R.Nyeup, Oversyn over Fædrelandetets Mindesmærker fra Oldtiden, saaledes som de kan tænkes opstillede i et tilkommende Nationalmuseum. Historisk-Statistisk Skildring af Tilstanden i Danmark og Norge i ældre og nyere Tider, bd.4., 1806

²³ V.Hermansen, Oprettelsen af »Den kongelige commission til oldsagers opbevaring« 1807, Aarbøger 1931, s.267 og s.276ff.

1809,²⁴ og i 1807 udsendtes spørgeskemaer om oldsager og andre fortidslevn til landets præster.²⁵ Fra 1812 udgav kommissionen *Antiquariske Annaler* som indeholdt fredningslister, afhandlinger og beskrivelser af oldsager.²⁶

Den væsentligste nyskabelse var dog kommissionens oldsagssamling der blev opstillet på Trinitatis kirkeloft i universitetets bibliotek som Nyerup var leder af. Nyerup blev udnævnt til sekretær for oldsagskommissionen, og siden fulgtes denne stilling med posten som leder af oldsagssamlingen. I 1816 overtog C.J.Thomsen stillingen. C.J.Thomsen gik i gang med at registrere og opstille oldsagerne og samlingen åbnede for offentligheden i 1819. Publikums renderi og samlingens omfang førte til et anstrengt forhold til universitet, og i 1832 flyttede museet til Christiansborg, og siden til »Prinsens Palæ« hvor det efterhånden udvidedes med en numismatisk, klassisk og etnografisk samling. Navnet Nationalmuseet fik samlingen først i 1892, indtil da hed den »det oldnordiske Museum«.²⁷

Kongegrave og Tordenkiler

Ét var at bevare og udstille oldtidens levn, noget andet at bruge dem som historiske kilder. I 1800-tallets begyndelse havde man ikke begreb om verdens eller oldsagernes alder, og man vidste kun lidt om oldsagernes funktion. I visse tilfælde herskede endda tvivl om, de overhovedet var menneskeskabte. Stenøkserne blev tit anset for at være naturfænomener skabt af overnaturlige væsner eller af tordenvejre (»tordenkiler«). Blev det antaget at redskaberne var menneskeskabte, var deres funktion klar: var det primitive våben, offerknive eller symboler?²⁸ Et eksempel er Skuli Thorlacius' teori om at visse stenøkser var for små til at have været redskaber eller våben. Istedet »ere disse i Gravhøjene

²⁴ I.Nielsen, *ibid*, s.86.

²⁵ C.Adamsen & V.Jensen, Danske præsters indberetninger til oldsagskommissionen af 1807, 1995-99.

²⁶ Tidligere havde tidsskrifterne *Skandinavisk Museum* og *Skandinavisk Litteraturselskabs Skrifter* bragt afhandlinger om oldtiden og dens levn, og flere af kommissionens medlemmer fortsatte da også med at publicere undersøgelser i disse skrifter efter påbegyndelsen af *Antiquariske Annaler*.

²⁷ Om museets historie se J.Jensen, *Thomsens Museum*, 1992.

²⁸ G.Daniel, *The idea of prehistory*, 1962, s.38f og C.Petersen, *Stenalder, broncealder, jernalder*, 1938, s.19ff. Desuden giver præsteindberetningerne mange eksempler på udtryk som »offerknive«, »stridshamre« eller »tordenkiler«. C.Adamsen & V.Nielsen, *ibid*, bd.1 s.30, 44, 58, 139 m.fl.

forefundne Ting ikke andet end religiøse Symboler paa den tordende Guds Vaaben«. ²⁹ Den antagede samtidighed med Eddamythologiens Thor skabte således en fejldatering.

På samme måde blev dysser og megalitgrave ofte ikke opfattet som grave, men som altre, evt. skabt af jætter eller kæmper – »jættestuer« og »kæmpehøje«. ³⁰ Mytologiske og historiske forklaringer funderet på norrøne kilder og udenlandske beretninger var helt centrale for viden om oldtidens levn og identificering af de folk der havde efterladt dem. Forklaringerne kunne også være mindre pompøse og udspringe af lokalsagn om kæmper, krige eller sagnkonger. Sagnene manifesterede sig dermed i lokale stednavne og blev selvforstærkende.

Sammenblandingen af sagn og oldtidsminder kunne føre til spidsfindige fortolkninger. Lejre fik f.eks. en særstilling i oldtidshistorien da Herthadalen opfattedes som en Nerthushelligdom nævnt af Tacitus og som Lejrekongers hjemsted. ³¹ Det kunne forklare de mange høje og skibssætninger i Lejre som f.eks. heltekongernes rådslagningspladser. ³² I *Antiquariske Annaler* ses også at oldsagerne identificeredes som begreber og personer, der kendtes fra skriftlige kilder – f.eks. *Palnatokes Gravhøi i Fyen* eller *Om det i Undelef Mose fundne uforraadnede Menneskelegeme, som nogle have meent at være en Cimbrer*. ³³

Praksis med at sætte oldsager i forbindelse med kendte historiske eller mytologiske personer, begivenheder og folkeslag lå helt i tråd med 1700-tallets oldtidshistorie. Frederik Suhm gjorde f.eks. Noahs barnebarn Gomer til goternes og dermed danskernes stamfader, og Odin opfattedes som mindst 3 forskellige historiske personer, hvoraf én indførte skikken med gravhøje og gravgaver til Norden. ³⁴ Spørgsmålet om folkeslagenes oprindelse og bevægelser var væsentligt pga. det nationale aspekt, der lå i at have så gamle og glørværdige forfædre som muligt.

²⁹ S.Thorlacius, Noget om Thor og hans Hammer, de dermed beslægtede ældste Vaaben, samt de saa kaldte Stridshamre, Offerknive og Tordenkiler, som findes i Gravhøje, Skandinavisk Museum 1802, hefte 4, s.34.

³⁰ S.Thorsen, Dysserne. Kæmpernes værk. Oldheltenes grave... in Bolvig & Mahler (red.): Fortid og nutid. Gl.Holtegaard 1984, s.29-38 og I.Nielsen, ibid, 1987, s.9ff og 35f, og eksempler i præsteindberetningerne, C.Adamsen & V.Nielsen, ibid, bd.1. s.39, 61, 79, 139 m.fl.

³¹ Lund, De etnografiske kilder til nordens tidlige historie, 1993, s.270. Placeringen af helligdommen i Lejre skyldes Anchersen, Herthedal ved Leyre i Siælland..., 1745, kap.1 og 3. Saxo omtaler Lejre som kongesæde i 2.bog om Rolf Krage.

³² F.Münter, Lejre i Sjælland, Det Skandinaviske Litteraturselskabs Skrifter 1805, s.265-324.

³³ Artikler af henholdsvis L.S.Vedel Simonsen, Antiquariske Annaler 1815, s.193-201 og B.Thorlacius, Antiquariske Annaler 1815, s.388-410, afsnit E.

³⁴ F.Suhm, Historie af Danmark, 1782, bd.1, s.36ff.

I Vedel Simonsens *Udsigt over Nationalhistoriens ældste og mærkeligste Perioder* fra 1813 er nationalitet så centralt, at oldforskerens vigtigste mål er at svare på »*I hvilken Tidsalder vort Norden først blev beboet, af hvilket Folkeslag og i hvilken Anledning*«. ³⁵

På trods af det nationale incitament var der ikke tale om tillem্পning af oldsager til sagn. Der var ganske enkelt ingen tvivl om, at f.eks. stenredskaberne og Tacitus' beretninger var samtidige, og at oldsagernes funktion kunne bestemmes ved grundige skriftstudier. Oldtidsforskningen anså sig da også som banebrydende. E.C.Werlauff vurderede således i 1807 det 18. århundredes oldforskere som om »*de end ikke havde det fjerneste Begreb om historisk Kritik i Almindelighed, eller om Monumenters Kritik i Særdeleshed, ikke besad de, til at forklare gamle Monumenter, fornødne Indsigter i det gamle Sprog og Historie, ikke forstod de at drage den rigtige Nytte af Sammenligninger med beslægtede Nationers Monumenter. Desuden betragtede de hvert Monument som isoleret, gik alt for ofte i en kiedsommelig Detail, og lode sig stundom af en uægte Patriotisme forlede til Resultater som faldt i det latterlige. Af alt dette vilde nu det modsatte være Tilfældet*«. ³⁶

Selvom 1800-tallets første årtier bragte en erkendelse af, at oldtidens levn skulle sikres og samles, så var fortolkningen af oldsagerne stadig afhængig af de skriftlige kilder. Uden dem kunne oldsagerne simpelthen ikke placeres i historien. Med Oldsagssamlingen havde Thomsen fået redskabet til en frigørelse fra den litterære forudsætning, men resultaterne skulle først vise sig i 1830'erne. I 1820'erne var oldtidsstudiet en etableret videnskab centreret omkring læsningen af de islandske håndskrifter. På den baggrund skabtes i 1820'erne Det Kgl. Nordiske Oldskriftselskab.

Det Kongelige Nordiske Oldskriftselskab

Selskabet blev oprettet i 1825 af filologerne Finn Magnussen, Rasmus Rask og C.C.Rafn, og selvom det primære mål var oversættelse og udgivelse af norrøn litteratur, blev oldsagerne fra starten betragtet som en mulig kilde til oldtiden. ³⁷

³⁵ L.S.Vedel Simonsen, *Udsigt over Nationalhistoriens... 1813*, 2.bd., s.10.

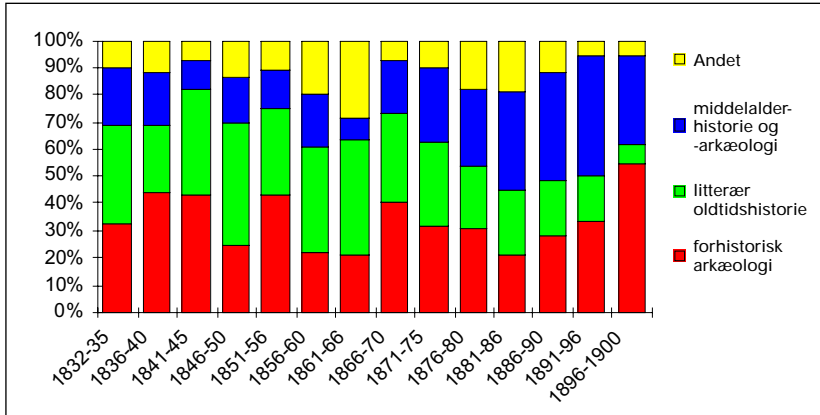
³⁶ E.C.Werlauff, *Udkast til den nordiske Archæologies Historie i vort Fædreland*, indtil Ole Worms Tid, *Det Skandinaviske Litteraturselskabs Skrifter* 1807, s.2.

³⁷ »Selskabets Formaal er fornemmelig Islandske Oldskrifters Udgivelse og Fortolkning, men ellers Alt, hvad der kan tjene til at oplyse det gamle Nordens Historie, Sprog og Oldsager i Almindelighed og derved til at vække og nære Kærlighed til Fædre og Fædreland«. J.S.Jensen, *Det Kgl. Nordiske Oldskriftselskabs stiftelse 1825*, Aarbøger 1975, s.14.

Fig.1**Aarbøger 1832-1900**

Diagram over indhold af *Nordisk Tidsskrift for Oldkyndighed* 1832-1836, *Annaler for Nordisk Oldkyndighed og Historie* 1836-1864 & *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* 1866-1900.

Viser den procentvise andel af artikler i 5-årsperioder. Anmeldelser er udeladt.

Fra 1826 til 1832 udkom 2 numre af selskabets *Tidsskrift for Nordisk Oldkyndighed*, som næsten udelukkende indeholdt sproghistoriske afhandlinger. Fra 1832 gik selskabet og oldsagskommissionen sammen om udgivelse af *Nordisk Tidsskrift for Oldkyndighed*, hvis indhold blev en blanding af sagaafhandlinger, meddelelser om museets nyeste oldsager og artikler om oldtidshistorien – med litterært eller arkæologisk udgangspunkt. I 1836 ændredes titlen til *Annaler for Nordisk Oldkyndighed*, og oldsagerens betydning blev fremhævet i forordets opremsning af tidsskriftets indhold og formål. Oldsagerne, som i 1832 var på listens 6. plads, var i 1836 rykket til en 3. plads: »3) *Afhandlinger og Notitcer om Oldsager og Oldtids Mindesmærker, saavel som ogsaa Bemærkninger der oplyse om en eller anden Dunkelhed i det gamle Nordiske Sprog*»³⁸.

Annaler udkom regelmæssigt én gang om året med et afbræk 1864-66 – efter Rafns og C.J.Thomsens død – hvorefter det ændrede navn til det nuværende *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie*. Idag er *Aarbøger* domineret af arkæologiske undersøgelser, men i 1800-tallet var indholdet mere varieret. Ved gennemgang af tidsskriftets artikler fra 1832-1900 (fig.1) er tilstedeværelsen af to forskellige oldtidsstudier – den litterære og den arkæologiske – tydelig. Samtidig ses en klar nedgang for det sagn- og sprogorienterede område hen mod år 1900. Det-

³⁸ Annaler for nordisk Oldkyndighed 1836, forordets pkt.3.

te følges sjovt nok ikke af en tilsvarende fremgang i den arkæologiske del, men af en øget andel af middelalderartikler om kirker, konger og kildekritik. I *Aarbøger* kan man ikke blot se arkæologiens sejr over den litterære retning, men også historiefagets kildekritiske udvikling. Fagtidsskrifter kan illustrere udviklingen i et fags professionalisering, og *Aarbøger* viser oldtidsstudiets stadige, men efterhånden mindskede splitelse mellem skrift og materielle kilder, ligesom indholdet i de arkæologiske artikler vidner om udvikling af nye metoder og øget udgravningsfrekvens.

Universitetets oldtidsundervisning

Selv efter at Forhistorisk Arkæologi så sent som 1941 fik et professorat ved Københavns Universitet, foregik forskning og undervisning i Nationalmuseet.³⁹ I 1976 rykkede instituttet fysisk væk fra museet, men en del af undervisningen foregår der stadig. Det afspejler det faktum, at selv om arkæologi i de sidste 60 år har været universitetsfag, er Nationalmuseet fagets centrale institution. Det arkæologiske institut har været knyttet til museet i højere grad end til universitetet, tidligere fordi lærerne kom fra museet og nu pga. instituttets beliggenhed på Vandkunsten. På universitetet var arkæologi længe blot en lille del af oldtidsstudiet. Forelæstes der i oldtidshistorie var det ud fra en litteraturhistorisk vinkel, og først i 1830'erne blev oldsagerne selvstændigt inddraget i forelæsningserne. Parallelt med de romantisk-patriotiske betingede forelæsninger i oldtidshistorie undervistes også i nordisk mytologi. Formålet var bl.a. at inspirere til en øget andel af nordisk mytologi i kunsten – på bekostning af klassisk mytologi.⁴⁰

E.C.Werlauff forelæste som »*Hist. & Ant. Patriæ Prof.*« – professor i fædrelandets historie og antikviteter – i perioden 1832-38 over »*Archæologiæ borealis*«, hvor han introducerede vordende historikere til oldtidens kilder. Blandt tilhørerne var C.F.Allen, Frederik Schiern og runolog in spe P.G.Thorsen.⁴¹ Christian Molbech havde tidligt udvist romantisk interesse for oldtiden, og som professor i litteraturhistorie forelæste han over de nordiske folks oprindelse og ældste historie fra

³⁹ C.J.Becker, Nordisk arkæologi og europæisk forhistorie. in Jensen (red.), Københavns Universitet 1479-1979, bd.XI, 1979, s.161-198.

⁴⁰ F.eks. forelæste Finn Magnussen på Kunstakademiet. Magnussen, Bidrag til nordisk Archæologi meddelte i Forelæsninger, 1820, s. III. Se også Jens Møller, Om den nordiske Mytologies Brugbarhed for de skjønnede Kunstner, Det Skandinaviske Litteraturselskabs Skrifter 1812, s.225-301.

⁴¹ Forelæsningsernes indhold kendes således navnlig fra de nævnte tilhøreres notater.

1833-34.⁴² Molbech afviste islandske oldskrifers kildeværdi for den ældste historie og så oldsager som mulige kilder til identifikation af de ældste nordiske folks etnicitet. Efter bølgen af arkæologisk orienterede forelæsninger i 1830'erne forsvandt oldsagerne tilsyneladende fra universitetet. Til gengæld underviste historikeren N.M.Petersen hyppigt i sagalitteratur.

I 1855 fik J.J.A.Worsaae – under protest fra bl.a. historieprofessor F.Schiern – tildelt et ekstraordinært professorat i »nordiske oldsager« som han underviste i til 1866. Desuden blev der etableret et hovedfag i »Nordisk Oldtidsvidenskab«.⁴³ Worsaaes udgangspunkt var, at oldsagerne var de bedste og eneste kilder til Danmarks oldtid, men forelæsningerne bredte sig også langt ind i middelalderens og Europas historie. Ved Worsaaes fratrædelse blev hans lærestol ikke genbesat, bl.a. pga. modstand fra Schiern som var medlem af fakultetet. Han anså ikke oldsager for tilstrækkeligt grundlag for oldtidshistorie, og det ses da også i hans egne udbud, f.eks. i 1876 af *»nærmest med Hensyn til Studerende der vil gøre Nordeuropas Oldtid til Genstand for Studier, fra et historisk og ethnografisk Standpunkt at gennemgaa Tacitus's Germania og at sammenligne dette Skrifs Vidnesbyrd med de næst følgende Kilders Oplysninger og den nyere Oldgransknings Gidsninger«*.⁴⁴

Sophus Müller stod for det sidste glimt af arkæologi ved universitetet i 1800-tallet ved i 1890-94 som privatdocent at undervise i bl.a. stenalder og jernalder. Undervisningen foregik på Nationalmuseet hvor han på det tidspunkt var inspektør. I perioden 1894-95 underviste Johs. Steenstrup ligeledes i oldtidshistorie.⁴⁵

Det arkæologiske fag var ikke på nogen måde afhængigt af universitetet, men må betragtes som en form for mesterlære-uddannelse i Nationalmuseets regi. Men det er interessant, at da arkæologien endelig fik foden indenfor, var det under protest fra især historikere, og at der parallelt med arkæologiens videnskabelig-kritiske udvikling, foregik en helt traditionel og ukritisk undervisning i litterær oldtidshistorie på universitetet.

⁴² C.Petersen, Stenalder, Broncealder, Jernalder, 1938, s.45ff og 71f og lektionskatalogerne 1833-34. C.Molbech, Fortællinger og skildringer af den danske Historie, 1837 bygger på forelæsningerne.

⁴³ Becker, *ibid.*, 165ff og lektionskatalogerne 1855-66.

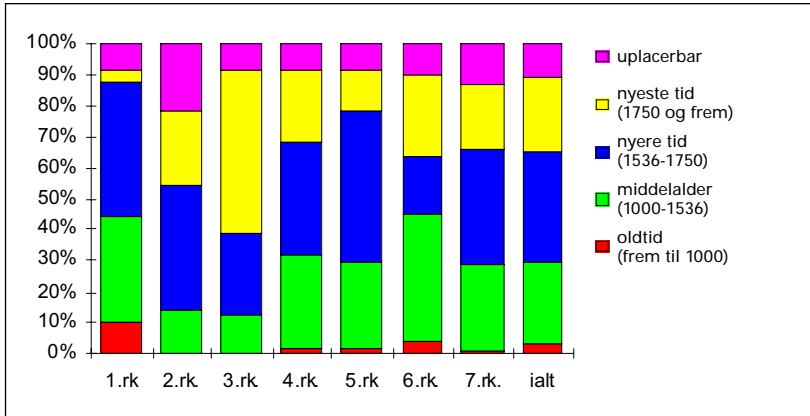
⁴⁴ Lektionskataloget, forårshalvåret 1876.

⁴⁵ Becker, *ibid.*, 1979, s.175 og lektionskatalogerne 1890-95.

Fig. 2

Historisk Tidsskrift 1839-1906

Diagram over indhold af *Historisk Tidsskrift* 1839-1906. Viser den procentvise andel af artikler pr. udgivelsesrække. Kilde: H.Bruun, *Indholdsfortegnelse til Historisk Tidsskrift 1839-1938*. Kbh.1939. Anmeldelser er udeladt.

Historisk Tidsskrift og Den Danske Historiske Forening

Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie kontinuitet matches af *Historisk Tidsskrift*. Det blev udgivet af Den Danske Historiske Forening oprettet i 1839 på initiativ af C. Molbech. Molbech erklærede i 1. bind, at et af hovedformålene var en frigørelse af historikernes »*Flid og Kræfter*« fra »*antiquarisk-archæologiske Undersøgelser og Oplysninger af Nordens Oldtid*«⁴⁶ til fordel for en mere sammenhængende dansk historieskrivning. Der henvises til, at Oldskriftselskabet nu varetog oldtidens område.⁴⁷

Indholdet af *Historisk Tidsskrift* blev efter et par år med enkelte arkæologiske artikler (fig.2) meget homogent koncentreret om politisk historie i middelalder og nyere tid, samt om aktstykker og biografier. *Historisk Tidsskrift* bar ikke som *Aarbøger* præg af en intern splittelse, men lokalhistorie og biografier fik efterhånden mindre plads, og den politiske historie fyldte gennem hele 1800-tallet mere end den kulturelle.

På baggrund af de to tidsskrifters specialisering er det interessant, at artikler, der gør op med traditionen, ofte viser sig i »den anden lejr«. Worsaaes første kritiske artikler udkom i *Historisk Tidsskrift* med Mol-

⁴⁶ C.Molbech, Om Historiens nationale Betydning og Behandling; om historiske Arbejder, og Formaalene for en historisk Forening i Danmark, HT 1. rk., 1.bd., 1840, s. 36.

⁴⁷ Molbech, *ibid*, s.37.

bechs velsignelse, og Erslev skrev et par af sine tidligste kilde-kritiske bidrag i *Aarbøger*. På personplan var tidsskrifterne ikke lukket land – Worsaae var f.eks. medlem af Den Danske Historiske Forenings bestyrelse⁴⁸ – men der er ikke tvivl om, at faglige selskaber og tidsskrifter styrkede fagenes selvbevidsthed og identitet ud- og indadtil.

Oprettelsen af Den Danske Historiske Forening markerer starten på en opdeling mellem arkæologi og historie som indtil da ikke havde været synlig. Med historikernes udelukkelse af oldtiden og arkæologernes afvisning af skriftlige kilder, skabtes der en kløft mellem de to fag.

Arkæologiens første paradigme

Bruddet der skulle bringe oldsagerne kildemæssig selvstændighed startede i 1830'erne. Under nyopstilling af oldsagssamlingen fandt C.J.Thomsen et system i oldsagernes kronologi: 3-periodesystemet (sten-, bronze- og jernalder) som stadig er grundlag for arkæologisk kronologi. Systemet er blevet kaldt »arkæologiens 1. paradigme«,⁴⁹ men Thomsens pionerstatus er omdiskuteret. Dansk litteratur har dog i udstrakt grad fremstillet Thomsens kronologi som banebrydende for dansk og international arkæologi. Det konkluderes, at selvom tanken om de tre aldre på teoretisk plan allerede kan skimtes i Lucretius *De re Natura*, var det Thomsen der beviste dens rigtighed ud fra et repræsentativt materiale – dvs. med arkæologiske metoder.

Thomsen skabte systemet udelukkende ved studie af oldsager og sammenligning af deres forekomster i sluttede fund. Således forekom jernknive aldrig sammen med stenredskaber, men kobber og sten kunne findes i samme kontekst. Konklusionen var logisk: stenredskaber var ældst, blev efterfulgt af kobber/bronze og derefter jern. Kritikere ironiserede over at der også kunne opstilles glas-, træ- og guldaldre,⁵⁰ men Thomsens udgangspunkt var de skærende redskabers materiale. Systemet indeholdt også påvisning af periodernes særpræg m.h.t. begravelsesmåder og kunststilarter. Selvom Thomsen allerede i 1820'erne var klar over teoriens grundtræk, blev de først beskrevet i 1836 i *Ledetraad til Nordisk Oldkyndighed*.

⁴⁸ C.O.Bøggild Andersen, *Historisk Tidsskrift* gennem 100 Aar, HT 10.rk., 5.bd., 1939, s.153.

⁴⁹ J.Rodden, *The Development of the Three-age-system: archaeology's first paradigm*. In Daniel (red.) : *Towards a history of archaeology*. London 1981, s.51-68.

⁵⁰ C.Petersen, *ibid*, s. 77.

Petersens historie og Thomsens arkæologi

I 1836 udgav Oldskriftselskabet *Ledetraad til Nordisk Oldkyndighed*. Bogen er et vidnesbyrd om, at oldtidsstudiet var så populært, at en lettilgængelig oversigt var ønsket, men den er symptomatisk for den splittelse i metoder og oldtidsopfattelser, der efterhånden skulle blive meget synlig. Værket bestod således to afsnit, hvor det ene var helliget de norrøne kilder og oldsagn, og det andet drejede sig om oldsagerne.

Ledetraads første del var N.M.Petersens *Den oldnordiske Literaturs Omfang og Vigtighed*. N.M.Petersen er en central repræsentant for den litterære tilgang til oldtiden – ikke mindst fordi han virkede samtidig med, at arkæologien begyndte at forkaste den ældre tradition. Petersens opfattelse af oldtidsminder og genstande var typisk: et fund kunne sammenføres med en skriftlig kilde og derved bekræfte denne. Derimod kunne en genstands oplysninger ikke afkræfte en skriftlig kilde – som altid var den sikreste. Oldsager kunne simpelthen ikke selv give historiske oplysninger.⁵¹ I tidens forståelsesramme undrede få sig over Petersens argumentation, i hvilke neolitiske megalitgrave og jernaldermoselig kunne indpasses i skriftlige overleveringer: man havde ingen anelse om, hvor gamle fundene var – tværtimod bekræftedes deres formodede alder jo af de skriftlige kilder. I Petersens bidrag til *Ledetraad* er den litterære tilgang tydelig – der nævnes ikke en eneste oldsag. Til gengæld slås det fast at skriftlige kilder til enhver tid er vigtigere end materielle.

Oldsager spiller til gengæld den største rolle hos C.J.Thomsen. Hans *Kortfattet Udsigt over Mindesmærker og Oldsager fra Nordens Fortid* er en gennemgang af graves, oldsagers og runers udformning til forskellige tider – endda med illustrationer. Alligevel ses en ambivalent holdning til materielle kilder. De er underordnet de skriftlige m.h.t. levering af historiske »kendsgerninger«, men de er ældre og dermed sandere end det skriftlige materiale: »*Saa afgjort det er, at et Folks eller Lands egentlige Historie, (...) ikke vel kan tænkes uden grundet paa skrevne, historiske Hjælpe-midler, eller, som de kaldes, umiddelbare Kilder; saa vist er det tillige, at ogsaa Mindesmærker og Oldsager fra Fortiden, baade stumme og talende, med Føie kunne gjøre Paastand paa at ansees for indirekte historiske Kilder. Formaae nemlig saadanne end ikke at gjøre os bekendte med nye Kjendsgerninger, kunne de hverken tjene til at berigtige gamle Kongerækker eller fastsætte kronologiske Bestemmelser; saa ere de dog, samlede og sammenholdte, i Stand til at give os en*

⁵¹ N.M.Petersens kildesyn øvrigt se N.M.Petersen, Bemærkninger om Kilderne til Danmarks Historie i Hedenold og deres Bearbejdelse, *Nordisk Tidsskrift for Oldkyndighed* 1832, s. 55-93 og N.M.Petersen, *Danmarks Historie i Hedenold*, 1837, bd. III, s.470-476.

*anskueligere Forestilling om Stamfædrenes Religion, Kultur, ydre Liv med videre, end de skriftlige Kilder, hvilke aldrig en saa høi Ælde kan tillægges, i hvilke gamle Sagn ere blandede med nyere Overleveringer og som endelig, ved i senere Tid at være nedskrevne, maae tænkes ofte at have undergaaet betydelig forandring».*⁵² Her er Thomsen nærmest »erslevsk«. De absolut nødvendige skriftlige kilder er »de umiddelbare«. De sættes over oldsager, der igen er bedre end senere nedskrevne og forvanskede kilder. Thomsen opstiller et kildehieraki: 1) direkte overleverede skriftlige kilder, 2) genstande, der opdeles i stumme og talende (med eller uden tekst) og 3) senere nedskrevne kilder. Thomsen har været helt klar over, at den 1. kategori er ikke-eksisterende i oldtidshistorien, og at oldsager derfor har den væsentligste rolle, både som kilder i sig selv og som kontrolkilder til sagn og afskrifter. Thomsons opdeling ligger meget tæt på senere teori, hvor »monumenter« hos Paludan-Müller og »levn« hos Erslev opfattes som oprindelige og derfor sikrere end senere beretninger. Muligheden for, at arkæologiens brug af oldsager påvirkede den historiske kildeteori, er derfor værd at overveje.

Men argumentationen for oldsagernes betydning er ikke slut. Thomsen er helt romantisk-lyrisk i konklusionen at »*en endnu høiere Betydning have selv de stumme Mindesmærker for os. De lade os stige op til vort Urfolk, de lade os leve Fædrenes Liv igjen, vandre og færdes imellem dem. En Gravhøi, en eenlig Stenkreds, et Steenredskab eller en Metalprydelse, opgravet af det skjulte Gravkammer, giver os et mere levende Billede af Oldtiden end enten Saxo eller Snorre, Eddaerne eller Taciti Germania (...)* Spørgsmaalene om de nordiske Landes Beboere og Folkemængde i en længst forsvunden Tid, om deres ældste naturlige Beskaffenhed, Klimaets Forandringer o.d.l., lade sig, i det mindste for en Deel, besvare ved Hjælp af Fortidens Monumenter».⁵³ Det lykkes altså Thomsen både at anerkende skriftlige kilder som forudsætning for historisk skrivning og slå fast, at oldtidshistorie kan og bør skrives uden dem. Spørgsmålet er, hvilken slags historie man ønsker. Skriftlige kilder er fine til »*Kjendsgerninger*« og »*Kongerækker*« – oldsager kan oplyse om demografi, klima og kultur. Både skrift og genstande er kilder – men til forskellige slags historie!

3-periodesystemet fandt hurtigt sin plads i den oldtidshistoriske forskning. E.C.Werlauff benyttede det som grundlag for sine forelæsninger, og det ændrede hans opfattelse af oldsagerne. I forelæsninger før 1836 opdelte Werlauff alle kilder i direkte og indirekte. Skrift gav oplysninger

⁵² C.J.Thomsen, Kortfattet Udsigt... Ledetraad til nordisk Oldkyndighed, 1836, s. 27.

⁵³ C.J.Thomsen, *ibid.*, s. 28f.

fra sig direkte, men oldsager var indirekte, fordi de måtte forstås ved hjælp af skriftlige kilder. Problemet var, at oldsager var »stumme« – »*De kunne ej lære Os Begivenheder at kjende som Vi ej have direkte Kundskab om, men de kunne bestyrke vore Formodninger, give os et Begreb om Fortidens Liv*«⁵⁴ og de skriftlige kilder »*udgjøre den vigtigste Gjendstand for den Nord. Archæologi*«⁵⁵ Denne opfattelse ændres efter 1836, da *Ledetraad* blev Werlauffs grundlag:« [oldsagerne] *tale, trods de ere stumme, lydt om en forsvunden tid, da mange Stammer, om hvilken Hist. intet har bevaret, levede og rørte sig imellem Hinanden*«. ⁵⁶

N.M.Petersen blev aldrig overbevist om 3-periodesystemets berettigelse eller fortidsmindernes betydning. I 1836-37 udgav han 2. og 3. bind af *Danmarks Historie i Hedenold*, der ikke indrog oldsager, selvom den omhandlede kulturhistorien, som ifølge Petersen var det eneste, man kunne bruge fortidsminder til. Petersen mente ikke, at en rækkefølge af sten, bronze og jern var bevist, stenøkser var Thorssymboler, gravlæggelse i høje skyldes Odin, og stensætninger var sagnetidens mindesmærker.⁵⁷ Et typisk eksempel på Petersens metode er sagnet om Gorm den Gamles død (hvor Gorm dør af sorg over sønnens død som Thyra får ham til at gætte). Det afvises med andre sagn og med henvisning til Gorms tilnavn.⁵⁸ Petersen inddrager ikke den lille Jellingstens vidnesbyrd, om at Thyra døde før Gorm – selvom han andetsteds omtaler stenen og dens ordlyd.⁵⁹ Oldtidsminders udsagn kan jo slet ikke måle sig med sagns. Petersens opfattelse af arkæologiens resultater som usikre og underordnede de historiske ses tydeligt i konklusionen at »*Saavidt som denne Del af Videnskaben endnu er kommen, synes de erhholdte Resultater stundum at staa i Modsigelse med de skriftlige Efterretninger. Det maa blive Videnskabens Maal at forlige dem med Hinanden*«. ⁶⁰

Petersens argumentation viser, hvilken himmelråbende forskel der kunne være på opfattelserne af oldtidens historie og oldsagernes rolle deri, alt efter om man holdt sig til den litterære tradition, eller om man

⁵⁴ P.G.Thorsen, Forelæsninger over Runelæren af Professor Werlauff i Vinterhalvåret 1834-35, Håndskrift NKS 869, I, 4, s.1. Jeg citerer fra Thorsens notater uden større betænkeligheder, da de næsten ordret svarer til Schierns. Der har formentlig været tale om ren diktat fra Werlauff.

⁵⁵ P.G.Thorsen, *ibid*, s.1.

⁵⁶ P.G.Thorsen, Forelæsninger over Mindesmærker og Oldsager fra Nordens Fortid, efter »Ledetråd til nordisk Oldkyndighed« af Konferensråd, Professor Werlauff 1837-1838. Håndskrift Add. 610, 4, bd.1, s.1.

⁵⁷ N.M.Petersen, *Danmarks Historie i Hedenold*, bd. III, 1837, s.469f.

⁵⁸ N.M.Petersen, *ibid*, bd. II, s.40.

⁵⁹ N.M.Petersen, *ibid*, bd. II, s.133.

⁶⁰ N.M.Petersen, *ibid*, bd. III, s.471.

sympatiserede med den nyfremkomne arkæologiske retning, der så oldsager som potentielle historiske kilder. Kunne oldsagers oplysninger overhovedet defineres som historiske, og burde historikerne beskæftige sig med dem ?

Molbech og Oldtiden – en historikers kovending

Udviklingen i Christian Molbechs forhold til oldtidsminderne giver et indtryk af historikernes ændrede syn på oldtiden, dens forskning og betydning, og giver også en forklaring derpå.

I 1816 udgav Molbech artiklen *Brudstykker af en Afhandling om Historie og Oldkyndighed, især den nordiske* fra 1810. Artiklen beskriver oldtidsstudiet – som Molbech ikke mener bliver taget alvorligt nok⁶¹ – og understreger dens vigtighed og levnenes betydning som historiske kilder: »*Reliquier af Tiden*«. Det væsentlige er ikke fundenes ydre, men deres ånd, der vækker oldforskeren, så han ved »*et Trylleslag...let udfylder, hvad der mangler i de betydningsfulde Træk*«. ⁶² Den indbyggede ånd er grunden til, at man må frede og bevare oldtidsminder og ikke lade dem forfalde, når de er blevet videnskabeligt beskrevet – det er tingen i sig selv, der indeholder ånden. Ånd er oldtidsstudiets berettigelse: »*Men vist er det, at om ikke en Høiere Aand, end den blot antiquariske besjæler et Studium, der synes de fleste saa tørt og ufrugtbart (...) da have neppe Nordens Oldgrandskere noget at fremvise blandt dets Fortidlevninger, der fortiente den møisomme Flid, eller den levende Enthuisiasme*«. ⁶³ Kun »*Hedenold*« kan betragtes som nordisk. I den »*christnede Middelalder*« pådrog Danmark sig så megen europæisk indflydelse at den nordiske ånd udslettedes. ⁶⁴ Det er kun i oldtiden, man kan finde sand nordisk ånd og derfor er arkæologi så vigtig! National-romantikken var i 1810 på sit højeste, og i dét perspektiv er Molbechs idé om oldtidens nationale ånd ikke påfaldende. Det er det derimod, at han opfatter genstande som den vigtigste kilde til oldtiden.

30 år efter havde Molbech ændret mening. I 1. bind af *Historisk Tidsskrift* er hans holdning til oldtid og nationalånd den modsatte af i 1810. Faktisk er »*Det historiske og nationale Slægtskab med Forfædrene ... vanskeliggere at erkiende og paavise, jo længere vi gaar tilbage i Tiden*« ⁶⁵ og et af målene for den nye forening er at opfordre »*Bearbejderne af Fædrelandets Histo-*

⁶¹ C.Molbech, *Brudstykker..*, Athene, 1816, s.336.

⁶² begge citater fra C.Molbech, *ibid*, s.336

⁶³ C.Molbech, *ibid*, s.338.

⁶⁴ C.Molbech, *ibid*, s.339.

⁶⁵ C.Molbech, *Om Historiens nationale Betydning og Behandling; om historiske Arbejder, og Formaalene for en historisk Forening i Danmark*. HT 1. rk., 1.bd., 1840, s.3.

rie, til at henvende deres Forskning og Flid paa de Kilder, som udelukkende tilhører denne; og til de Perioder, hvis historiske Oplysning man ofte og længe har tilsidesat for blot antiquariske Undersøgelser«. Det er noget af en kovending at gå fra en opfattelse af oldsagernes ånd som det ægte danske, til at mene, at »Det var vel paa Tiden, (...) at man fra Gravhøie og Oldsager vendte sig til Historiens Liv og Handling; at man engang tænkte paa at henvende Opmærksomhed og virkende Kraft paa vor egen og egentlige Nationalhistorie paa den Historie, med hvilken vi endnu ved det gamle Stats og Folkeliv staae i umiddelbar Berøring«. ⁶⁶

Hvad fik Molbech til at ændre opfattelse? Svaret kan findes i *Fortællinger og Skildringer af den danske Historie* fra 1837, hvor Molbechs hovedtese er at det ældste folk i Danmark var af keltisk afstamning. Grunden til, at Molbech vragede oldtiden, var spørgsmålet om nationalitet. Det er unægteligt svært at holde fast i, at oldtidsfund indeholder ægte dansk ånd, når man samtidig energisk argumenterer for, at oldtidens indbyggere i Danmark var keltere, og at danskerne først kom til landet langt senere. Det var oldtidsstudiets udvikling, der indhentede Molbech. Jo mere viden man fik, jo mere var man nødt til at udskifte den intuitive nationalromantik med »facts« om f.eks. folkeslag, der – selvom de for en nutidig læser er volapyk – var seriøst ment. Derudover ændrede Molbechs holdning til oldsagernes udsagnskraft sig. Det er om tilstande og folkeslag, de kan oplyse; hændelser, handlinger og personligheder må man gå til skriftlige kilder for at få viden om. Samtidig bør historien handle om begivenheder – ikke om stillestående væren.

Dette giver åbenlyst et problem for en samvittighedsfuld historiker: de skriftlige kilder til oldtiden er ikke troværdige, og de materielle kilder giver ikke viden om dét, der bør skrives historie om – er oldtidshistorie så historikerens område, og er det overhovedet historie? Molbechs svar til dette ser ud til at have ændret sig fra »ja« til »nej«.

Men Molbech forkastede ikke oldtiden – den havde en berettigelse, men kun som en ny og fra historien adskilt videnskab. De arkæologiske landvindinger – Thomsens kronologi og den øgede udgravningsvirksomhed – havde således sat sit præg. Desuden var den unge arkæolog Worsaae ved at fastslå, at den hidtidige brug af skriftlige kilder var uvidenskabelig, og at den eneste troværdige viden kunne hentes fra oldsager og monumenter.

⁶⁶ begge citater fra C.Molbech, *ibid*, s.37.

Worsaaes fejder

Selvom oldsagerne med Thomsens *Kort udsigt...* var blevet beskrevet og sat i relativ kronologi, viser N.M.Petersens behandling af fortidslevnene, at der stadig manglede undersøgelser og argumenter, der kunne vrige oldsager ud af den tvungne indpasning i den litterære historie, og i 1840'erne kom Worsaaes opgør med den tekstfikserede oldtidshistorie.

Typisk historisk brug af oldtidsminder er identificering af høje som sagnkongers og heltes grave f.eks. Kong Rings høj, Dronningehøj og Hyldehøj.⁶⁷ Navnene, og sagn der knyttede sig til dem, opfattedes som bevis for højens indplacering i det forhåndenværende historiske kilde-materiale. Det kunne f.eks. medføre at en neolitisk megalitgrav med flinteredskaber kunne bestemmes som gravsted for en konge, der i sagnkongerækken kom efter én, hvis grav var en jernalderkammergrav med metalgenstande. Intet under at 3-periodesystemet på denne baggrund var under kritik.

I 1840 gjorde Worsaae i artiklen *Undersøgelser af Gravhøje i Danmark* op med højenes status som kongegrave. Hans synspunkt var baseret på udgravninger og en urokkelig tro på kronologien, der ikke levede plads til, at sagnets Kong Ran kunne være den lykkelige ejer af et grav-gods på 2 bronceknapper.⁶⁸ Worsaae påviste også inkonsekvenser i selve sagnene som bevis på deres utroværdighed. I samme artikel afviste Worsaae N.M.Petersens teori om at gravhøje på Leirskov mark var grave for vendere, der tabte slaget på Lyrskov hede.⁶⁹ Worsaae viste, at der var tale om brandgrave fra broncealder, og argumenterede både logisk og arkæologisk: »*saa meget kunne vi sige med fuldkommen Sikkerhed, at Høiene umuligen kunne antages for at hidrøre fra Slaget mellem Magnus den Gode og Venderne eller fra Midten af det ellefte Aarhundrede. Ikke alene maa Jernets Brug da have været meget udbredt, eftersom Danmark allerede i flere Aarhundreder havde staaet i nær Forbindelse med Sverrig og Norge, hvor Jern fandtes i Mængde(...)* At Høiene skulle gjemme de faldne Venders Aske er ingen-lunde troligt, thi deels vare de fundne Oldsager aldeles ikke vendiske, og deels ere de overvundne Venders Liig vel ikke blevne begravede paa hedensk Viis af christne Seierherrer; i det Høieste ere de sikkert ikkun nedkastede i Gruber paa Marken«.⁷⁰ Både i folkemunde og historiebøger optrådte høje dog længe som kongegrave.

⁶⁷ Kong Rings høj og Dronningehøj omtales i J.J.A.Worsaae, *Undersøgelser af Gravhøje i Danmark*, *Annaler* 1840, s.152. Navnet Hyldehøj blev tolket som om kongen blev valgt/hyldet på højen, F. Münter, *ibid.*, s.293.

⁶⁸ J.J.A.Worsaae, *ibid.*, s.149ff.

⁶⁹ N.M.Petersen, *De Danskes Toge til Venden*, *Annaler* 1838-39, s.15.

⁷⁰ J.J.A.Worsaae, *ibid.*, s.161.

En anden debat mellem den arkæologiske og litterære retning – personificeret ved Worsaae og Petersen – var om Dronning Gundhilde. I 1835 fandt man ved Vejle et skindklædt moselig og N.M.Petersen kundgjorde, at det var liget af den onde norske Dronning Gundhilde der var lokket til Danmark af et falsk ægteskabsløfte fra Harald Blåtand og derpå myrdet ved drukning.⁷¹ Beviserne var dødsårsagen, ligets fortvivlede udtryk og kostbare dragt. Desuden var mosens gamle navn Jutsmose = Gundhildsmose, og det nærliggende Haraldskjær tydede på der havde ligget et kongssæde.

Alt dette afviste Worsaae pure.⁷² Der var intet belæg for, at mosen nogensinde var blevet kaldt Jutsmose, eller at Haraldskjær skulle have været kongssæde, fortvivlelse ville vise sig hos alle druknede, ligets dragt var ikke var spor kostbar, og liget var en yngre kvinde hvor Gundhilde ifølge sagnet var 60-70 år. Desuden fandtes andre moselig, der var druknet og fastholdt på samme måde – åbenbart en almindelig straf i oldtiden. Worsaae analyserede også de 4 versioner, der fandtes af sagnet om Gundhilde, og påviste deres indbyrdes afhængighed, de derved opståede fejl og tidsafstand til begivenheden – dvs. gedigen kildekritik. Det var en principsag for Worsaae at skelne mellem sagn og fund. Der skulle lugens ud i trangen »*til at give Phantasien Tøilen*« og altid se noget kongeligt eller unikt i almindelige oldsager: »*Dersom vi ville haabe, at vort Nordens ældre Historie i Tiden skal vinde større Klarhed og Fuldstændighed gennem Oldtidens Mindesmærker, da er det i Sandhed ikke for tidligt nu med Alvor og Strenghed at prøve, hvorvidt navnlig enkelte Oldtidslevninger med Grund kunne henføres til enkelte Fortællinger i de usikre historiske Efterretninger, eller ikke*«. ⁷³

Den sag hvor Worsaaes kritik gav størst genlyd, var spørgsmålet om Runamo-indskriften. Det var en formodet runetekst, indhugget på en klippe i Blekinge af Harald Hildetand til minde om Brávallaslaget. Indskriftens ægthed var accepteret af de fleste danske historikere – den nævnes af Saxo, var blevet eftersøgt af Ole Worm, omtalt af Suhm og selvfølgelig også af N.M.Petersen. Svenske forskere var dog skeptiske overfor fænomenet, og Videnskabernes Selskab nedsatte i 1833 en kommission til at afklare spørgsmålet. Den bestod af geolog J.G.Forchhammer, filolog Finn Magnussen, Molbech og en tegner. Undersøgelsen var

⁷¹ N.M.Petersen, Udsigt over den norske Dronning Gundhildes Levnet, Annaler 1836-37, s. 80-104.

⁷² J.J.A.Worsaae, Hvorvidt man kan antage, at det i Haraldskjærmosen (1835) opgravede Liig er den norske Dronning Gundhildes?, HT, 1.rk., 3.bd., 1842, s. 249-293.

⁷³ J.J.A.Worsaae, Endnu nogle Bemærkninger angaaende den norske Dronning Gundhildes formeentlig opdagede Liig, HT, 1.rk., 4.bd., 1843, s.253f.

en succes: Forchhammer udpegede runerne, tegneren tegnede dem, og Magnussen fik med svære kvaler oversat dem til storslåede strofer som »*Odin og Frej og Asers Slægt/ødelægge, ødelægge/vore Fjender!/Unde Harald/en stor Seir!*«⁷⁴ – det hele dokumenteredes i et omfangsrigt værk.

Som man kunne forvente, undersøgte Worsaae indskriften og dokumenterede at runerne blot var naturlige revner. Både Forchhammer og Magnussen tog til genmæle, men Worsaae fik ret og havde igen påvist farerne i overfladiske videnskabelige undersøgelser, ukritiske kildestudier og patriotisk ønsketænkning.

I Worsaaes angreb på sagnhistorien ses en trang til emancipation. Oldsager og mindesmærker skulle studeres i kraft af deres egen kildeværdi og ikke opfattes som pludseligt opdagede bilag for en allerede fastlagt, men fejlagtig historieskrivning. Grundlaget var Worsaaes erfaring for at oldsager ikke var historisk bundne unika, men naturlige og talrige levn fra almindelig menneskelig virksomhed.

At oldtidshistorien forsvandt fra historikernes arbejdsområde og blev til arkæologi, og at at sagn overgik til norrøn filologi, skyldes den kildekritiske afvisning af sagnlitteraturen. Molbechs opråb i 1. bd. af *Historisk Tidsskrift* havde samme sigte, og indirekte var historiefagets øgede videnskabelighed og selvbevidsthed medvirkende til, at Worsaaes kritik overhovedet blev offentliggjort. Trods Molbechs skarpe afgrænsning af historiens område, anmeldte han Worsaaes første bog positivt⁷⁵ og lod »Dronning Gundhilde«-kritikken trykke i *Historisk Tidsskrift*. Worsaae angiver i sine erindringer⁷⁶ at Molbechs støtte betød meget for ham, og i betragtning af, at N.M.Petersen og Molbech ikke just var hjertevenner når det gjaldt oldtiden,⁷⁷ kan Molbech have haft både videnskabeligt og personligt motiv til at støtte Worsaaes angreb på sagnhistorien. Molbechs åbenhed overfor arkæologien og Worsaaes kritik var ikke i modstrid med ønsket om at fjerne oldtiden fra historieskrivningen – tværtimod. Den bedste måde at flytte historikernes fokus til nyere tid var at vise, at oldtidshistorie ikke var historikeres job, og hvad kunne virke bedre end at støtte den nye måde at studere oldtiden på? Endda en måde som kritiserede den traditionelle metode og leverede et videnskabeligt alternativ. Opsplitningen mellem historie og arkæologi var ikke kun et resultat af arkæologernes trang til selvstændighed og frigørelse, men også af historikernes ditto.

⁷⁴ J.J.A.Worsaae, Runamo og Braavallaslaget. Et Bidrag til archæologisk Kritik, 1844, s.10.

⁷⁵ C.Molbech, Om historiske Resultater af nyere Forskninger i den nordiske Archæologie, HT, 1.rk., 4.bd. 1843, s. 607-666, s.655f.

⁷⁶ J.J.A.Worsaae, En Oldgrandskers Erindringer, 1934, s.91ff.

⁷⁷ N.M.Petersen, Danmarks Historie i Hedenold, bd.III, 1837, s.6f.

En national oldtid

I 1843 blev Worsaaes *Danmarks Oldtid oplyst ved Oldsager og Gravhøie* udgivet af Selskabet for Trykkefrihedens Fremme. Formålet med bogen var ifølge Worsaae national bevidsthedsskabelse: »*Et Folk, som har Agtelse for sig selv og sin Selvstændighed, kan umulig blive staaende ved en Betragtning af sin nuværende Tilstand alene*«, det skal »erfare, hvorledes det er blevet hvad det er«. ⁷⁸ Oldtidsminderne gennemgås systematisk efter Thomsens kronologi, men der lægges vægt på, at ændringer i materialer, form og stil kan skyldes indvandring af nye folkeslag. Det gøres også klart, at arkæologiens mål ikke er indsamling og beskrivelse af oldsager men skabelsen af en sammenhængende oldtidshistorie: »*Dets Hovedøiemed gaar (...) ud paa, at betragte alle vore Oldtidsminder, baade Oldsager og Gravhøie, for herved, om muligt, at tydeliggjøre, hvorledes Levningerne fra Oldtiden have betydning for Os som historiske og derhos ogsaa som nationale Mindesmærker*«. ⁷⁹

Worsaaes »*Hovedøiemed*« findes i kapitlerne *Oldtidsmindernes Betydning for Historien og Oldtidsmindernes Betydning for Nationaliteten* – og betydningen for historien er netop oldsagernes afklaring af nationaliteten: de skiftende stammer. Worsaae er ikke i tvivl om hvad hans undersøgelser kan bruges til: oldtiden fortjener at blive efterlignet. Folket »*vil føie Oldtidens Kraft til Nutidens Kløgt og saaledes Uddanne sig selvstændigt og frit*«. ⁸⁰

Arkæologien har i endnu større grad end historieskrivningen et potentiale for national-politisk udnyttelse. Oldsager som direkte forbindelse til fortiden og en naturretslig ide om »jo ældre, jo mere ret« kan give slagkraftige argumenter i diskussioner om landsdeles tilhørsforhold og befolkningers ælde og civilisationstrin. Disse diskussioner viser at arkæologiske kilder er hvad de bliver gjort til i en aktuel fortolkningssituation, hvor selv progressive og objektive arkæologer ikke kan sige sig fri for personlige, kulturbestemte og politiske motiver.

Et eksempel er Worsaaes engagement i den skandinavistiske bevægelse. Bevægelsens mål var en folkelig og åndelig enhedsfølelse i Norden, og argumentet var bl.a. at den fællesnordiske ånd kunne spores tilbage i oldtiden. Worsaae tilsluttede sig bevægelsen, selvom han før havde advaret mod overvurdering af åndelig samhørighed i oldtidens Skandinavien. ⁸¹ Ved en »Nordisk Høitid« afholdt af Studenterforeningen i 1845 og i en artikel i *Annaler* ⁸² viste han sig som en begejstret forkæmper for,

⁷⁸ J.J.A. Worsaae, *Danmarks Oldtid...*, 1843, s.1.

⁷⁹ J.J.A. Worsaae, *ibid*, forord (upag.).

⁸⁰ J.J.A. Worsaae, *ibid*, s.116.

⁸¹ V.Ødegaard, *Af en oldgranskens virke*, 1992, s. 58f.

⁸² J.J.A. Worsaae, *Om vigtigheden af et centrum for nordisk oldforskning*, *Annaler* 1844, s. 3-20.

hvad han før havde kaldt »en poetisk Forestilling«⁸³ om Nordens enhed i oldtiden.

At Worsaae tog ganske let på kildekritikken i nationale spørgsmål, ses også i hans bidrag om Dannevirke til *Antislesvig-Holstenske Fragmenter* der blev udgivet af universitetet i 1848 som »videnskabeligt« underbygget propaganda for et delt Sønderjylland. Worsaae inddrog allehånde ikke-materielle kilder som stednavne og sprogstudier, og gør som Saxo dronning Thyra til voldens grundlægger.⁸⁴

En anden diskussion, der forstærkedes af den politiske situation i slutningen af 1840'erne, var Worsaaes og nordmanden P.A.Munchs kontrovers om, hvorvidt Danmarks ældste befolkning var gotere, og om disse i så fald var af tysk afstamning. Munchs teori rummede implicit opfattelsen, at Tyskland havde krav på hele Danmark, og det udmøntede sig i en vild offentlig diskussion om bl.a. runesten, det store guldhorns indskrift og div. oldsager.⁸⁵

Arkæologiens problem var, at man måtte identificere de folkeslag, som havde efterladt oldsagerne, før en beskrivelse af oldtiden kunne betragtes som historie. Historie var defineret som begivenhedshistorie: »man opdagede jernet« var ikke en begivenhed, men »goterne indvandrede og medbragte jern« var! Meget intellektuelt krudt blev brugt på vidtløftige udredninger af afstamning, sprog og vandringer. Behovet for identificering og navngivning af forhistoriske folk belastede arkæologien og fastholdt den i afhængighed af litteraturen.

Sophus Müllers metode

Selvom det var blevet arkæologiens princip, at kilderne var materielle levn, og at forudsætningen for at forstå dem var omhyggelig udgravning og komparativt materiale, blev en arkæologisk metode først endeligt formuleret i 1880'erne af Sophus Müller. Müller var elev af Worsaae, blev inspektør ved Nationalmuseet i 1885 og direktør i 1892 og udnyttede der sine metodiske grundideer til banebrydende værker om nordisk dyreornamentik, *Ordning af Danske Oldsager* og oversigtværket *Vor Oldtid* fra 1897. Han kan kan i sin betydning for konsolideringen af arkæologiens metode sidestilles med Erslev.

⁸³ V.Ødegaard, *ibid.*, s. 62.

⁸⁴ J.J.A.Worsaae, *Dannevirke, Antislesvigholstenske Fragmenter* 5.hefte, 1848, s.27f.

⁸⁵ V.Ødegaard, *ibid.*, s. 98ff og C.Petersen, *ibid.*, Kap.XX.

Müllers metoder var teoretisk enkle, men krævede stort overblik over kildematerialet.⁸⁶ Grundlæggende var »Iagttagelsen« under og efter »Fremdragelsen« af kilder. Gentagne iagttagelser fører ideelt til opstilling af regler eller hypoteser, der siden af- eller bekræftes. Müller anerkendte skeptiscismen overfor genstandes potentiale for at bevise regler, men argumenterede at: »Den archæologiske Regel hviler paa samme Forudsætning som alle for Menneskelivets gjældende Regler, Forudsætningen om Lovmæssighed og Konstans i Livet og dets Virkninger«⁸⁷ – arkæologerne antog blot det samme som andre videnskaber. Arkæologens mål er ikke fremdragelse af levn eller iagttagelse af forandringer i kilderne, men at finde årsagerne til forandringerne. Årsagsforklaringer kan ske vha. sammenligninger og analogier, men ved »Slutning efter Lighed« skal kildernes forhold overvejes grundigt – især med hensyn til tid- og stedfaktorer. Med iagttagelsen som det centrale bekender Müller sig til den induktive metode. Han er skarp i afvisningen af fortænkte og forudtagede teorier eller antagelser om oldtiden, der »kun tilfredstille visse spekulativt anlagte Hoveder og har næppe nogen egentlig Plads i Archæologien«.⁸⁸ Kun argumenter som bygger på observation af kildemateriale godtages! Müller erkender også at en udgravning er en destruktion: »Hvergang en saadan Undersøgelse skeer, forsvinder nemlig et Stykke Oldtid for aldrig at kunne erstattes; der forstyrres et Sammenhæng af Vidnesbyrd som aldrig mere kan tilveiebringes«.⁸⁹

Den svenske arkæolog Oscar Montelius udviklede i 1880'erne en »Typologisk metode« udfra evolutionsteori og kronologi. Hans opstilling af udviklingslinier for genstandstyper indeholdt både et deskriptivt og et årsagsforklarende element – genstande udvikledes og degenere-rede med tiden nærmest vha. en iboende kraft. Müller anerkendte og benyttede typologirækker, men bestred at der var tale om en særlig metode. Man kunne ikke forklare noget vha. typologi, som ikke kunne forklares med iagttagelser og overblik da »den typologiske Undersøgelsesmetode(...) enten kun kan føre til Formodninger, eller er fuldstændig uanvendelig som Methode, eller maa siges at være en begrænset Anvendelse af den forhistoriske Archæologis almindelige Undersøgelsesmaade. Typologien er altsaa enten ikke nogen ny, eller ikke nogen videnskabelig Methode«.⁹⁰

⁸⁶ Metoden beskrives i S.Müller, Vor Oldtid, 1897, s.689-703. Müllers baggrund og videnskabsyn se M.Ravn, Med Müller til aftenselskab i Glyptoteket, Årbøger 1996, s.149-168.

⁸⁷ S.Müller, ibid, s. 693.

⁸⁸ S.Müller, ibid, s. 695.

⁸⁹ S.Müller, ibid, s.690.

⁹⁰ S.Müller, Mindre Bidrag til den forhistoriske Archæologis Methode, Aarbøger 1884, s.163.

Müller var bevidst om, at man måtte acceptere oldsagers begrænsede udsagnskraft. Arkæologer skulle ikke forsøge at skrive samme slags historie som historikere, da arkæologi »er *historie af egen Art, begrundet paa Kildernes særlige Natur. Den forhistoriske Forskning har sin egen Grund; her maa der herske egen Skik og Ret. Ingen fordrer af Middelalderens Historie det samme som af den nyere Tids, af Kunstens Historie det samme som Statslivets. Saaledes har ogsaa Forhistorien et særegt Vidensindhold (...) - Alt snart baade rigere og klarere, snart sparsommere og dunklere, end det findes i den egentlige Historie*«. ⁹¹

Oldtiden i Danmarkshistorien

Arkæologerne overtog kun selve forskningen fra historikerne. Når arkæologerne havde udgravet og opstillet hypoteser, brugte historikerne resultaterne til fremstilling af Danmarks historie. I forskellige udgaver af C.F.Allens *Haandbog i Fædrenelandets Historie* kan man se arkæologiens udvikling og betydning for fremstillingen af oldtiden. I 1841 behandles oldtiden traditionelt med folkevandringer og mytologi à la Suhm og N.M.Petersen. Stenredskaber nævnes i en bisætning, kun runetekster betragtes som kilder, og Runamoindekriften fremhæves. ⁹² I Allens reviderede udgave af *Haandbog* fra 1881 er de sidste 40 års arkæologiske forskning tydelig. 3-periodesystemet beskrives, og den omdiskuterede tvedeling af stenalderen antydes. Køkkenmøddinger, mosefund og grave kan bruges »*I Mangel af skriftlige Kilder*«, ⁹³ som dog bruges i afsnit om religion og vikinger. I sammenligning med ældre historikere og ældre udgaver af *Haandbog*, anfører Allen arkæologiens resultater på en ret liberal måde – der refereres, men kritiseres ikke.

Det samme gælder Adam Fabricius' *Illustreret Danmarkshistorie for Folket* fra 1889. Bogens første del – *Oldtiden og Hedenskabet* – er delt op i 4 afsnit hvoraf det første – *Oldtidsminderne og Nordens ældste Indbyggere* – udelukkende bygger på arkæologien, og de 3 sidste om *Sagahistorien, Asalæren* og *Den historiske Tid* ligesom hos Allen er skrevet ud fra skriftlige kilder. Fabricius' danmarkshistorie er illustreret, og der gengives grundplaner af gravhøje, billeder af keramik og redskaber og de skiftende ornamentik-stilarter. ⁹⁴ 3-periodesystemet følges slavisk, men der omtales ikke yderligere kronologisk opdeling. Der er som hos Allen en

⁹¹ S.Müller, *Vor Oldtid*, 1897, s. 689-90.

⁹² C.F.Allen, *Haandbog i Fædrenelandets Historie*, 1842, s.14.

⁹³ C.F.Allen, *Haandbog i Fædrenelandets Historie*, 1881, s.2.

⁹⁴ A.Fabricius, *Illustreret Danmarkshistorie for Folket*, 1889, s. 5ff – faktisk fylder tegningerne mere end teksten i oldtidsafsnittet.

erkendelse af, at oldsager er en forudsætning for oldtidshistorien: »*Forud for Sagnetiden ligger atter Aartusinder, om hvilke ingen skriftlig Beretning er overleveret. En Vej til Kundskab om denne forhistoriske Tid er i vore Dage aabnet ved Undersøgelse af ældgamle Mindesmærker...*«. ⁹⁵

Allens og Fabricius' danmarkshistorier er brede fremstillinger, ét værk skrevet af en enkelt person, og oldtidskapitlernes fysiske omfang er alene af den grund begrænsede. Anderledes forholder det sig med Johs. Steenstrups 1. bind af *Danmarks Riges Historie* fra 1897. Også Steenstrup efterfølger oldtiden med et kapitel om sagnhistorien, men skriver udtrykkeligt at sagnene er samtidige med oldsagerne: »*Sagnenes farverige og underfulde Begivenheder foregaa midt inde i disse Tidsrum, hvis materielle Fremtræden vi have forsøgt at belyse, deres Personer ligge jordede i disse Høje, de berømte Konger have maaske svunget de Vaaben eller prydet sig med de Smykker, som vi have bevaret i vore Museer, men vi ved Intet derom*«. ⁹⁶ Steenstrup skaber ikke direkte kobling mellem sagnbegivenheder og enkeltfund, men han antyder muligheden.

Kapitlerne om oldtidens materielle levn har alle karakter af et præledium – en »forhistorie« til den »rigtige« historie, som starter med oldskrifterne. Arkæologiens resultater blev accepteret og refereret i historiske fremstillinger, men blev ikke selv betragtet som historie. Der skelnedes ikke mellem fagene vha. perioder, men vha. kilderne: historisk tid var en tid med skriftlige kilder. Problemet med at anbringe de materielle kilder i tidens historiesyn ses ikke kun i de historiske fremstillinger, men også i fagets metodiske overvejelser.

Paludan-Müllers monumenter og Erslevs levn

Caspar Paludan-Müller forelæste i slutningen af 1870'erne over *Indledning til Historiens Studium*. I hans manuskript ses en klar holdning til arkæologien og dens kilder. ⁹⁷

Paludan-Müller opdelte historisk overlevering i »*Monumenter*« og »*Kilder*«. Kilderne er al slags sekundær overlevering, monumenterne det originale: »*Monumenterne bevarer det oprindelige, Kilden den nu eksisterende Beretning*«. ⁹⁸ Monumenter defineres bredt som genstande eller skrift, der er produkter af begivenheder, ligger begivenhederne nær, og i anden sammenhæng bevarer mindet om begivenheder. Som eksempler

⁹⁵ A.Fabricius, *ibid*, s.4.

⁹⁶ J.C.H.R.Steenstrup, *Oldtiden og den ældre Middelalder*, 1897, s.104.

⁹⁷ Forelæsningerne blev holdt i 1876,1878 og 1880. Manuskriptet blev udgivet i 1991. C.Paludan-Müller, *Indledning til Historiens Metode*, 1991, ved Bent Egaa Kristensen.

⁹⁸ C.Paludan-Müller, *ibid*, s.49.

nævnes mønter, gravminder, aktstykker, bygninger og: »en uoverskuelig Masse af Gjenstande, der ere fremkomne ved eller i Forbindelse med Begivenheder, selv om man udsondrer dem der ere Vidner om Tilstande, ikke om Begivenheder, og som altsaa, i det mindste ikke endnu, ikke er historiske Monumenter«. ⁹⁹ Dvs. at ting, som blot er resultat af tilstande, ikke er monumenter. Men der findes også genstande som endnu ikke er monumenter, men som stammer fra begivenheder!

Paludan-Müllers definition af historiens indhold er begivenhederne, fordi det er dem der skaber den udvikling, som historikeren skal belyse. Derudover har Paludan-Müller en idé om den ideelle arbejdsgang: man arbejder sig bagud, starter ikke med det ældste vidnesbyrd (monumentet), men med den nyeste kilde (beretningen). Ved at gå fra ophav til ophav når man forhåbentlig tilbage til et monument, og beretningen om den undersøgte begivenhed er derved blevet bekræftet eller modificeret.¹⁰⁰ Et monument, som ikke har nogen kilder knyttet til sig, kan ikke sættes i forbindelse med en historisk begivenhed og er derfor pr. definition ikke et historisk monument. Paludan-Müllers metode åbner ingen muligheder for at starte med et uidentificeret monument og af anden vej nå til et resultat om dets oprindelse. Desuden ville det ikke være historisk stof, hvis monumentet ikke var resultat af en begivenhed. Konsekvensen er klar: arkæologien studerer monumenter som ikke kan sættes i forbindelse med historiske begivenheder, og arkæologi er ergo ikke historie.

Faktisk vil det ifølge Paludan-Müller skade arkæologien at gøre den historisk – det ville indebære fejlfortolkninger pga. afhængigheden af skriftlige kilder: »Af ikke mindre Betydning er det, at fastholde Fortidens Begivenheder og Handlinger som Historiens stof, samt Fortidslevninger, naar de uden Tvang kunne bringes i oplysende Forbindelse med Begivenheder og historiske Personer.- Derimod bør Samling og Behandling af Levninger fra de ældre Slægters Liv, der ikke kunne erkjendes at staa i en saadan Forbindelse, ansees som et eget Studium og holdes afsondret fra det historiske. Historie og Oldstudium ere beslægtede, men dog forskjellige Videnskabsfag, der ved tvungen Forening kun ville forvirre hinanden. (...) skulle alle Oldsager der fremdrages for dagens Lys, strax bringes i Forbindelse med historiske Begivenheder og Personer, vilde der fremkomme en Mængde tvungne og vildledende Forklaringer, lige skadelige for Historien og for Oldstudiet«. ¹⁰¹

⁹⁹ C.Paludan-Müller, ibid, s.48.

¹⁰⁰ C.Paludan-Müller, ibid, s.49ff.

¹⁰¹ C.Paludan-Müller, ibid, s.39.

I betragtning af den holdning er Paludan-Müllers manglende kritiske sans overfor sagnhistorien overraskende. Sagn er ifølge Paludan-Müller en historisk overlevering som ikke kan afprøves på monumenter. Det er en blanding af digt og historie, og da delene ikke kan skilles uden et monument som prøvesten, må man lade sagnet være.¹⁰² Paludan-Müller illustrerer dette med Saxos beretning om Gorms død. Jellingstenen er det monument, der afkræfter sagnet – fordi den siger at Thyra døde før Gorm.¹⁰³ Men hvis stenen ikke havde eksisteret, ville sagnet ikke være blevet analyseret yderligere. Problemet er, at Jellingstenen her blot er en skriftlig kilde – bare ikke af papir – og Paludan-Müller laver en almindelig levnsslutning ud fra stenens tekst. Oldtidens stumme levn vil i Paludan-Müllers teori aldrig kunne sættes i forbindelse med »historiske begivenheder« og bliver således aldrig historiske kilder.

I udskillelse af sagnet som en særlig kildeform blev Paludan-Müller kritiseret af Erslev.¹⁰⁴ Erslev mente at sagnets beretninger ikke var anderledes end alle andre og derfor måtte udsættes for samme real- og kildekritik. Erslev foreslog istedet opdelingen mellem levn og beretning, som kunne gælde alle kildetyper – også monumenter og sagn. Med denne opdeling, ser det ud til, at Erslev i højere grad end andre historikere anså arkæologi for at være historie og dens kilder for historiske.

Erslev beskæftigede sig ikke direkte med oldtiden, men i hans metoderiske værker omtales arkæologi og materielle kilder. I modsætning til kollegernes opfattelse af arkæologien som »udenfor Historien«¹⁰⁵ var Erslevs historiesyn omfattende: »Menneskelivet i dets fulde Bredde«.¹⁰⁶ Han anerkendte ingen afgrænsning af historien ved emner eller kronologi, men så arkæologi og historie som specialiserede faggrene: i historiens »vældige Område gør en naturlig Arbejdsdeling sig dog gældende«.¹⁰⁷

Erslev opfattede genstande som historiske kilder – som »stumme levn«.¹⁰⁸ I Historisk Tekniks kapitel om *Kildernes Fremdragelse og Opbevaring* omtales fredning af fortidsminder og museers ordning af oldsager på linie med bibliotekers og arkivers opbevaring af skrifter. Ligeså næv-

¹⁰² C.Paludan-Müller, *ibid.*, s. 54ff.

¹⁰³ C.Paludan-Müller, *Studier til Benyttelse og Bedømmelse af nogle Kildeskrifter til nordisk Historie*, HT, 4.rk., 5. bd., 1875-77, s.380ff.

¹⁰⁴ K.Erslev, C.Paludan-Müllers Theori om Sagnkritikkens Methode, HT, 6.rk., 3.bd., 1891-92, s. 167-193.

¹⁰⁵ C.Paludan-Müller, *Indledning til Historiens Studium*, 1991, s.39, i noterne.

¹⁰⁶ K.Erlev, *Historisk Teknik*, 1926, s.2.

¹⁰⁷ K.Erslev, *ibid.*, s.2f.

¹⁰⁸ K.Erslev, *ibid.*, s.6f. I K.Erslev, *Grundsætninger til historisk kildekritik*, 1892 ses samme opfattelse.

nes »*Rensning og Istandsættelse af Oldsager*« i afsnittet om *Forberedelse af Kilden til Udgivelse*.¹⁰⁹ I kapitlet om kildernes oprindelse indledes med oldsagers fundforhold og materialets betydning for datering, eksemplificeret ved 3-periodesystemet. Med hensyn til kildeægthed nævnes falske oldsager, men det fastslås, at selv en forfalsket kilde er et levn.

Arkæologiens metoder omtales direkte som historisk teknik. Den stumme kildes oprindelse kan kun bestemmes vha. sammenligning, og »*Her er Fundforholdene Hovedgrundlaget og giver efterhaanden en sikker Tidsrækkefølge, som saa yderligere kan støttes ved Prøvelse af Udviklingsgangen i Genstandenes former (Typologi)*«. ¹¹⁰ Som hos Müller nævnes at ved komparativitet skal man sammenligne med noget nært – i tid, rum og formål.¹¹¹

Erslev anså således både oldsager og arkæologisk metode for at høre til i den historiske videnskab. Der ses ingen opfattelse af, at skriftlige kilder er sikrere og »finere« end arkæologernes kilder. Sagn har ringe »*Værdi som Vidnesbyrd om Virkelighed*«¹¹², men anerkendes som levn af deres tid. At datere sagnene »*volder efter Sagens Natur de største Vanskeligheder*«, ¹¹³ og der er ingen tvivl om, at Erslev hellere ser oldtiden udforsket vha. de samtidige levn end vha. sagnenes senere beretninger.

Er arkæologi historie? – og hvad er historie?

Dét Erslev opfattede som en naturlig arbejdsdeling, sås af andre historikere som to forskellige fag. Fagene afgrænsedes ikke af deres foretrukne perioder, men af kildematerialets muligheder og et bestemt syn på historiens indhold.

Historie var i 1800-tallets sidste halvdel defineret som historien om politiske begivenheder og personer. Denne kurs afstak Molbech i 1. bd. af *Historisk Tidsskrift*, og at hans ønsker deltes af andre og blev opfyldt, kan konstateres ud fra tidsskriftets indhold og andres definitioner af historiens indhold.

Paludan-Müller definerede helt bogstaveligt »*Historiens Stof som Overleveringen om Menneskeslægtens Udvikling (...) igennem Fortidens Begivenheder*«. ¹¹⁴ Dette indsnævrede han yderligere til historie om »*de vestlige Kulturfolk*« og »*Statshistorie*«. ¹¹⁵ Kulturhistorien har kun en berettigelse

¹⁰⁹ K.Erslev, *Historisk Teknik*, 1926, s.13.

¹¹⁰ K.Erslev, *ibid.*, s.36.

¹¹¹ K.Erslev, *ibid.*, s.36, note 1.

¹¹² K.Erslev, *ibid.*, s.68.

¹¹³ K.Erslev, *ibid.*, s.66.

¹¹⁴ C.Paludan-Müller, *ibid.*, s.37.

¹¹⁵ C.Paludan-Müller, *ibid.*, s.42f.

når den har en »revolutionerende« betydning – f.eks. reformationer og opfindelser. Historien handler ikke om kulturtilstande, men om (politisk) udvikling.

Samme historiesyn havde Johs.Steenstrup. Hans holdning sættes på spidsen, når historie sammenlignes med arkæologi, og oldsagernes kildeværdi skal vurderes: »*Der er den Forskel mellem det arkæologiske Materiale og det Historiske, at Oldsager og Grave kun give Vidnesbyrd om Tilstande og om mange Sider af de ældre Tidens Kultur, hvorimod de som Regel ikke bevise Begivenheder*«. ¹¹⁶ Af fund der kan tilskrives begivenheder, nævner Steenstrup de store våbenofferfund, ¹¹⁷ men da de ikke kan sættes ind i nogen historisk sammenhæng, er de ikke historiske kilder. Arkæologien kan ikke identificere oldtidens folkeslag – hvilket ville give oldsagerne historisk værdi – fordi »*den enkelte Individualitet unddrager sig som Regel Arkæologens Øje. De, som ønske at kjende Individualiteterne – det individuelle Menneske og det individuelle Folk – skulle gaa til Historien*«. ¹¹⁸ Samme holdning udtrykkes i Danmarks Riges Historie: »*Sjældent eller aldrig tale arkæologiske Fund om Begivenheder. De bringe Bud om Samfundstilstande, om Hændernes Færdighed og Øjets Skønhedssans, men de melde ikke noget om den enkelte Bedrift eller Tildragelse, om den end var Folkets alvorligste og største og blev afgørende for dets Liv. Dette staar atter i Forbindelse med at Oldsager aldrig tale om nogen Individualitet, hverken om det enkelte Menneske eller det enkelte Folk*«. ¹¹⁹ Historien handler altså om begivenheder skabt af identificerbare folk, og arkæologien kan ikke bidrage til dette. Historie kan kun skrives vha. skriftlige kilder: hvad der ligger før er kun »*forhistorisk Skygge*«. ¹²⁰

Worsaae opfattede sine arkæologiske undersøgelser som historieforskning, ¹²¹ men antydede en opdeling baseret på kildematerialet: forhistorie (før skrift) og historie (efter skriftens opdagelse). ¹²² Hans opdeling skyldes formodentlig hans videnskabelige opposition til »*den gamle Historiske Skole*« ¹²³ og hans kamp for oldsager fremfor sagn.

¹¹⁶ J.C.H.R.Steenstrup, *Hvorlænge have Danske boet i Danmark*, HT, 6.rk., 6.bd., 1895-97, s.127.

¹¹⁷ J.C.H.R.Steenstrup, *ibid*, s.127 og J.C.H.R.Steenstrup, *Oldtiden og den ældste Middelalder*, 1897, s.88.

¹¹⁸ J.C.H.R.Steenstrup, *Hvorlænge have Danske boet i Danmark*, HT, 6.rk., 6.bd., 1895-97 s.127.

¹¹⁹ J.C.H.R.Steenstrup, *Oldtiden og den ældste Middelalder*, 1897, s.83f.

¹²⁰ J.C.H.R.Steenstrup, *ibid*, s.56.

¹²¹ J.J.A.Worsaae, *Om vigtigheden af et Centrum for nordisk Oldforskning*, *Annaler* 1844, s.5ff.

¹²² J.J.A.Worsaae, *Af en Oldgrandskers Erindringer*, 1937, s.65 og 80.

¹²³ J.J.A.Worsaae, *ibid*, s.49.

Sophus Müller bruger konsekvent udtrykket »forhistorisk« om den danske arkæologi, men arkæologien har samme mål som historien. Fagenes forskelle tilskrives de forskellige slags kilder. Arkæologens kilder har »en særlig Natur« og »først og fremmest er det en Kulturens Historie, som kan skrives efter disse Kilder«. ¹²⁴ Samtidig er han afvisende overfor begivenhedernes centrale rolle – tværtimod er det konstansen og tilstandene der skaber den arkæologiske virkelighed og er grundlaget for dens metode. ¹²⁵

Men arkæologerne hang fast i historikernes ideal. Ved at identificere arkæologiske kulturer som sproglige og etnografiske grupper forsøgte de at fæstne kulturhistorien på en bestemt tid og nation, og gøre den til begivenhedsrig statshistorie. Tendensen til at sætte »kulturer i stedet for statsmænd og folkevandringer i stedet for slag« ¹²⁶ præger endnu faget.

Spørgsmålet om hvorvidt arkæologi er historie er altså – ikke overraskende – et spørgsmål om hvordan man definerer historie. Da ideen om den politiske begivenhed som historiens egentlige område fremkom, skete det pudsigt nok som en reaktion på den ældre historieskrivnings oldtidsfokusering. Da arkæologien på samme tid frigjorde sig fra den literære oldtidshistories trang til sætte fund i forbindelse med netop begivenheder, er det klart, at der opstod et skel mellem de to fag. Arkæologien forsøgte dog stadig at identificere folk og lave etnografisk-historiske slutninger ud fra et uegnet kildemateriale. Var det pga. historiefagets koncentration om det politiske og individuelle? Ville arkæologien på trods af sin sværgen til kulturtilstande gerne accepteres som rigtig historie ?

Syn for Sagn – sammenfatning og konklusion

Historie og arkæologis forhold i 1800-tallet er præget af 4 hovedtemaer: fagfolkernes forhold, historiens rette genstand, kildeopfattelsen og nationalfølelsens indflydelse.

I betragtning af, at de to videnskaber repræsenteredes af ganske få personer på institutionerne i København, er der ikke tvivl om, at den enkelte forskers forhold til det andet fags udøvere har haft betydning for opfattelsen af faget. Thomsens modsætningsforhold til oldsagskommissionen og universitetet og Worsaaes opposition til den gældende

¹²⁴ S.Müller, Vor Oldtid, 1897, s.689.

¹²⁵ S.Müller, ibid, s.693.

¹²⁶ Arkæologen Gordon Childe citeret i J.Jensen, Arkæologi og kulturforskning, Aarbøger 1966, s.4.

historiske orden gav arkæologien et uakademisk og oprørsk præg. Derimod gav historikerne – N.M.Petersen, F.Schiern, Johs.Steenstrup – et gammeldags og uvidenskabeligt indtryk ved deres afvisning af oldsager og mangel på interesse. Også mellem institutioner og uddannelser var der modsætning. Arkæologerne holdt til på Nationalmuseet og var autodidakte, historikerne var akademikere fra universitetet

De eksempler, der findes på samarbejde mellem fagene, ser ud til at have betydet næsten ligeså meget for fagenes selvstændighed som deres modsætninger. Worsaae kunne under Molbechs patronat udøve en grad af fagkritik, som ellers ikke ville have været mulig, og Erslevs ungdomsarbejde med Thomsens møntsamling og empiri¹²⁷ har nok inspireret hans kilde- og historiesyn mere, end det hidtil har været erkendt. Selvom tanken om de store personligheds betydning hører til i 1800-tallets historieopfattelse, kan man i en videnskabshistorisk sammenhæng ikke komme uden om den. Nye metoder og faglig udvikling opstår ikke ved hjælp af tidsånd og stemning alene; der skal personer til at tænke, formulere og formidle.

Det dybeste skel mellem historie og arkæologi i 1800-tallet ligger i definitionen af historiens stof. Fra 1840'erne udvikledes en definition af historien som beskrivelse og analyse af begivenheder og individer. Da oldtidshistorien stadig var underlagt de litterære kilder, var den hellige grav velforvaret: sagnene indeholdt rigelige mængder af konger og krige, og ingen satte spørgsmålstegn ved, om det var relevant historie. Men med frigørelsen fra de skriftlige kilder blev det arkæologiske materiale løsrevet fra historien. Ingen sagnhistorisk slagmark kunne nu udpeges, og ingen heltkonges grav undersøges. Oldsagerne bar intet navn og fortalte ingen beretninger. Til gengæld kunne de vise oldtidens udvikling indenfor teknologi, subsistensøkonomi, gravskik, kunst og andre samfundsforhold: det var langsomt udviklede tilstande og ikke revolutioner, der sås i det arkæologiske fundmateriale.

Men uden begivenheder, ingen historieskrivning! Det ufravigelige krav om historisk identifikation førte til en afhængighed af de skriftlige kilder, som man netop havde bygget faget op omkring at undgå. Antikke og norrøne kilders folk blev taget til indtægt for at have skabt »kulturer« og genstandstyper. I mangel af personer og begivenheder kunne man jo i det mindste bruge folkeslag – og helst dem som passede ind i den nationalpolitiske dagsorden. Arkæologernes desperate forsøg afvises dog af historikerne, og arkæologi var stadig ikke historie.

¹²⁷ E.Jørgensen, *Historiens Studium* i det 19. Aarh., 1964, s.231.

Både moderne historie og arkæologi udspringer af en opposition til det sagnlitterære oldtidsstudium. Hvor arkæologerne afviste den ældre traditions kildemateriale, afviste historikerne dens emner. Den nyere politiske historie er et produkt af løsrivelsen fra fokuseringen på den nordiske oldtid. Mens historien afviste oldtiden, blev sagnhistorien offer for arkæologiens videnskabeliggørelse. Istedet for at finde et fælles mål i nyorienteringen opstod den modsætning, som i sidste ende førte til at arkæologien ikke betragtedes som historie, men som en »forhistorisk« prolog.

At modsætningerne mellem det arkæologiske og historiske historiesyn kunne udvikle sig i den grad skyldtes kildernes karakter: arkæologiens materialer kunne ikke give historiske oplysninger, og arkæologien var dermed ikke historie. I det erslevske kildesyn gøres ikke forskel på materielle og skriftlige kilder, men før Erslev var det ikke så ligetil. Under den nationalromantiske strømning var oldsagerne værdifulde, men ikke som historiske kilder. De var beholdere for fortidens ånd, der kunne tale direkte til betragterens åbne sind. Historie skulle derimod skrives ud fra de kilder, der præsenterede facts uden omsvøb: sagn og beretninger.

Efter at oldsagerne mistede skæret af glørværdig åndelighed, betragtedes skriftlige kilder forsat som de vigtigste – ikke kun for den nyere tids historie, men sandelig også for oldtidens. Det var jo kun vha. oldskrifterne, man kunne bestemme oldtidens andre levn. Arkæologernes nye metoder og sagnkritik gjorde oldsagerne til kilder i sig selv, men historikerne fortsatte med at udnytte skriftlige kilder ukritisk. Dels fordi de måtte være de sikreste, når de sagde tingene ligeud i modsætning til stumme oldsager, dels fordi historiesynet nu krævede oplysninger om emner, der kun kunne fås i de skriftlige kilder.

Først med Erslevs afvisning af Paludan-Müllers sagnmetode og opfattelsen af at levn måtte opfattes som oprindelige og derfor sikrere kilder end beretningerne, kunne oldsager betragtes som bedre end de skriftlige kilder. Dét havde arkæologerne for oldtidens vedkommende ment siden Thomsens bidrag til *Ledetraad*, men i slutningen af 1800-tallet blev det også et princip for historikerne. Men det var kun i teorien, at oldtidslevn var gode historiske kilder. De kunne godt være gode kilder, men ikke historiske. Selvom historikernes kildesyn var blevet vendt fra »beretning over levn« til »levn over beretning«, var stumme levn stadig uden for historien.

Det siger sig selv, at hvis højst alder giver mest ret, så er det oldtidens historie der er bedst i nationalhistorisk sammenhæng. Derudover passede arkæologiens kulturhistoriske vinkel bedre på målet om »folkets

historie« end sagnhistoriens konger og krige. Arkæologien fik dermed et nationalpolitisk potentiale. Det danske folks særpræg, glørværdighed og ur-ret kunne nu føres endnu længere tilbage end vha. den gængse historie. Det krævede dog klarhed over enkelte detaljer: hvornår kunne det »danske folk« spores, hvem var urfolket i Danmark, og hvorledes kunne retten til landet legitimeres?

I besvarelsen af disse spørgsmål var arkæologerne afhængige af de skriftlige kilder. Der står ikke »kelter« på en stenøkse, ej heller »goter« på én af jern, men det var i de skiftende genstandskulturer, man søgte at identificere de skriftlige kilders folk. Resultaterne blev mange, forskellige og – set fra nutiden – helt hen i vejret. Den folkslagsfikserede metode har – på trods af at motivet måske var ønsket om at komme ind i den videnskabelige histories varme – i lyset af senere tiders misbrug bragt arkæologien i miskredit, men ikke forstærket opfattelsen af faget som historisk.

Oldtiden kunne skabe nationen ved en følelse af ur-ret og fællesskab, men den nationale følelse skaber også oldtiden: dels opstod arkæologiens institutioner som følge af nationalromantikken hvor oldtiden indeholdt ægte dansk ånd og derfor burde bevares, og dels ses oldtiden til enhver tid i lyset af det betragtede samfund. Worsaaes skandinavistiske raptus og Molbechs keltiske kovending er eksempler på, hvorledes samtidens nationalpolitiske dagsorden projiceres tilbage på oldtiden. Det nationale element i historieskrivningen spillede en direkte rolle for definitionen af historiens indhold – det var pga. problemerne med at gøre oldtiden dansk, at Molbech afviste den og vendte sig til den nyere historie.

Grundlaget for opsplitningen mellem arkæologi og historie er et forældet historie- og kildesyn. I de sidste årtier har fagene fået en grad af intern specialisering, som har udvisket den metodiske og emnemæssige homogenitet. Ændringer i relevansbegreber og kildeudnyttelse har både synliggjort og overflødiggjort det kunstige skel, der er blevet lagt mellem arkæologi og historie. Det som tidligere blev opfattet som to væsensforskellige videnskaber, kan nu istedet ses som specialiserede håndværk indenfor én omfattende historisk diciplin. Det skal ikke opfattes som om arkæologien er underordnet historiefaget. Arkæologer skal med deres praktiske udgravningsevner blot betragtes som specialiserede på linie med arkiveksperter eller latinkyndige. Arkæologi er ikke kun en kildefremdragende hjælpevidenskab, men har som al anden historie del i undersøgelse og beskrivelse af fortiden i dens helhed.

Histories metoder i 1800-tallets slutning må være influeret af arkæologien. Erslevs sagnkritik og kildeteknik ligner i så høj grad Thomsens

kildekategorisering og Worsaaes afvisning af sagnet som troværdig beretning, at det ikke kan være et tilfælde. Der er ikke tvivl om, at nogle af rødderne til historiefagets kildekritiske gennembrud kan findes i arkæologernes opgør med den traditionelle sagnhistorie. Historikerne måtte have syn for sagnenes urigtighed, før de kunne afvise dem, og det syn leverede arkæologerne.

Siden er det hos arkæologi såvel som historie, blevet erkendt at forskning altid vil være præget af en subjektiv bevidsthed som på trods alskens metoder vil påvirke kildeudvælgelsen og det endelige resultat. At denne erkendelse både er sket for et fag, der besynger sine kilders sandhed, og for ét der ihærdigt forsøger at opspore enhver tendens, kan tyde på at den lille forskel efterhånden bliver mindre

SUMMARY

Danish Archaeology and History in the Nineteenth Century

The present study begins with a number of theoretical considerations on the differences between archaeology and historical research, arriving at the position that the frequently postulated difference in the nature of written and material sources is untenable from the traditional viewpoint of source as remnant and report. Nor is it at all tenable from a postmodern conception of source. Moreover, the archaeologist's and the historian's procedures and methodological problems are so similar that the separation of the disciplines can only be explained in terms of the history of science.

An analysis of central historical and archaeological studies from the nineteenth century shows how both disciplines changed character at the beginning of the century within the common context of studies dealing with and concomitantly dependent on Old Norse writings.

Within the framework of The Commission for Antiquarian Artifacts and the *Ordbøger for Nordisk Oldkyndighed* (Yearbook of Norse Antiquarian Studies) and through the pioneering work of C. J. Thomsen and J. J. A. Worsaae, archaeology moved methodologically from distinct dependence on Old Norse writings for the purpose of identifying localities, artifacts and legendary kings to the rejection of these very same texts as contemporaneous with the events and artifacts they portrayed. Artifacts emerged as sources in their own right – and as most reliable evidence of the distant past.

The reaction of the historians to this dismissal of the source value of the Norse writings was to turn their attention to modern political history. *Historisk Tidsskrift* (The Journal of History) became a decisive medium for this reorientation, which was formulated in Christian Molbech's declaration of purpose in the first volume of the journal, and it is made abundantly clear in the articles from this period.

Thus arose the conflicting definitions of history among archaeologists and historians. The cultural history of the archaeologists, written on the basis of “speechless” sources created by nameless people, stood opposed to the political history of the historians dealing with great men and central events. Historians such as Johannes Steenstrup and C. Paludan-Müller refused to recognize artifacts as historical sources: according to the historian’s definition of the word artifacts had nothing to tell about history. The archaeologists, on the other hand, wished to identify peoples and events of the distant past and to turn them into history by continuing to an extensive degree the earlier practice of using names from the written sources to designate cultures and legendary peoples.

Four essential factors left their mark on history and archaeology in the nineteenth century and led to the deep rift that still exists between the disciplines.

Firstly, there was the contrast between persons and institutions. The archaeologists were autodidacts, “rebellious” young men who moved in the circles around the National Museum, while the historians were traditional academics from the University of Copenhagen. Many examples can be cited both of written polemics and verbal clashes between practitioners of the two disciplines, and it seems fair to say that the confrontations infected their various conceptions of the disciplines themselves.

Secondly, different conceptions of the substance of history created a wide gap between the fields. After archaeologists had been freed themselves from ancient texts, their discipline – according to the historians – had lost its ties to history. The lack of identification of the archaeologists into cultural history, not “real,” i.e. political, history. As a result, in many a “History of Denmark” the earliest period is portrayed as a kind of prologue to history – archaeology became pre-history.

Thirdly, the conception of source material was central. From an earlier conception of written sources as best and indispensable, archaeologists developed methods which released them from dependence on the written word and incorporated the principle that earlier “speechless” materials were more reliable sources than later written accounts. Historians reached the same conclusion only after Kristian Erslev’s distinction at the beginning of the twentieth century between remnant and report. The considerations of the archaeologists on the nature and reliability of sources are so similar to Erslev’s that it may be worth examining whether he derived some inspiration from that quarter.

The fourth important element was the “national question.” While this reinforced the field of political history, it also spurred the archaeologists to continue in their absurd identification of peoples and cultures of the distant past with names mentioned in early Norse sources. Archaeological arguments that could legitimate ancient rights and identify the ancient forbearers of modern nations could serve as powerful instruments in the contemporary political debates on nationalism.

The study concludes that the present separation of the disciplines is due to an outmoded conception of history. For the reasons mentioned above, the union of the two disciplines was inconceivable in the nineteenth century, but today it has become ever more apparent that archaeology and the study of history have the same purpose and same methods. As a consequence, the future should be marked by a far greater degree of interdisciplinary activity and ever increasing interest in each others’ theoretical and methodological concerns

Translated by Michael Wolfe